

ABSTRACT: This article presents and analyses six unpublished documents that concern the continuation of the villa ‘factory’, the maintenance of the garden and the Wilanów manor a few years after the death of King Jan III, during the administration of the estate by Prince Aleksander Benedykt. Four of them are letters written in January 1698 and spring 1699 by Jan Kazimierz Żeligowski, plenipotentiary and administrator of the Wilanów estate, to Aleksander. They are held in the Manuscripts Department of the University of Warsaw Library. The letters contain key information on the appointment of the stuccoer Antonio Perti as head of this ‘factory’ and the scope of his responsibilities and circle of collaborators between 1699 and 1704, as well as a detailed description of the damage caused to the palace by the lack of adequate supervision in the preceding period. Żeligowski’s account is supplemented by news of other investments in Wilanów and undertakings made during this period. These sources are a valuable addition to the accounting archives and property records from the Vilnius collection (LVIA) compiled and published in 2014 by Aleksandra Skrzypietz.

The last two documents come from the same collection and other Sobiesciana from the Archive of the Warsaw Province of the Order of Friars Minor Capuchin at the ‘Honoratianum’ Spirituality Centre in Zakroczym were used for their correct interpretation. This is a list, drawn up on 1 March 1720, of the movable property of Wilanów divided between the princes Jakub Ludwik and Konstanty Władysław. Until then, they were part of the deposit in the Warsaw Capuchin monastery, in the rooms of the royal suite and in the upper oratory – the place where the royal coffin was displayed. The creation of the inventory and the final distribution of the movables may be connected with the sale of Wilanów by the princes to Elżbieta Helena Sieniawska née Lubomirska, the wife of the Grand Crown Hetman, which was not finalised until 1720.

KEYWORDS: Warsaw, Wilanów, the Sobieskis, Capuchin monks, correspondence, property inventories, Antonio Perti

KONTYNUACJA „FABRYKI” I LOSY ZBIORÓW PAŁACU W WILANOWIE PO ŚMIERCI KRÓLA. NIEZNANE WILANOWSKIE ARCHIWALIA ARTYSTYCZNE Z LAT 1698–1720 W ZBIORACH BIBLIOTEKI UNIwersYTECKIEJ W WARSZAWIE I ARCHIWUM WARSZAWSKIEJ PROWINCJI ZAKONU BRACI MNIEJSZYCH KAPUCYNÓW W ZAKROCZYMIU*

Michał Wardzyński
Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu
Warszawskiego

DOI: 10.36135/MPKJIII.01377329.2021.SWXXVIII.
pp.99–163

Studia Wilanowskie
t. XXVIII, 2021
s. 99–163
Rocznik, ISSN: 0137-7329

Dzieje rezydencji i folwarku wilanowskiego po śmierci króla Jana III doczekały się w ostatnich latach kilku opracowań źródłowych i analiz historyczno-artystycznych, dlatego prezentowany tekst traktuję raczej jako uzupełnienie cennych ustaleń poprzedników. Skłania do tego sam materiał archiwalny, który nie daje szans poprawnej interpretacji bez zestawienia z opublikowanymi wcześniej dokumentami źródłowymi. Aleksandra Skrzypietz wydała akta gospodarcze majątku w Wilanowie odnoszące się do lat 1699–1704 ze zbiorów Lietuvos valstybės istorijos

archyvas (Litewskie Narodowe Historyczne Archiwum) w Wilnie¹, zaś Anna Kwiatkowska i Krzysztof Kossarzecki opublikowali inwentarze ruchomości: *Generalny* willi wilanowskiej z 1696 r. i pozostałych rezydencji królewskich w Warszawie (Marywil, pałac Kazimierzowski i Marymont), jak również tych zdeponowanych w stołecznym klasztorze kapucynów².

Tematem artykułu jest zestaw źródeł z lat 1698–1699 i 1720. W Gabinetie Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie znajduje się zbiór akt z klasztoru kapucyńskiego przy ul. Miodowej. W poszycie korespondencji Aleksandra Benedykta Sobieskiego (BUW GR, sygn. 76) zachowały się cztery listy Jana Kazimierza Żeligowskiego, nadzorca majątku wilanowskiego, do królewicza, od roku 1698 jedyne go właściciela klucza wilanowskiego i stołecznego pałacu Kazimierzowskiego, napisane kolejno dwukrotnie w Warszawie i w pobliskich Zawadach i Lesznoli w dniach 8 stycznia 1698, 19 marca oraz 14 i 20 kwietnia 1699 roku (k. 591r–604v)³. Wyprzedzają zatem chronologicznie zespół dokumentów gospodarczych z lat 1699–1704, a dzięki analizie ich treści możemy obecnie dokładniej prześledzić początek i dalszy przebieg akcji remontowo-budowlanej w samej rezydencji i jej ogrodzie. Zawierają bowiem kluczowe informacje na temat powołania szwajcarsko-włoskiego stiukatora Antonia Pertiego na kierownika „fabryki” wilanowskiej i określenia zakresu jego obowiązków z tym związanych oraz grona współpracowników, a także szczegółowy opis poważnych, postępujących zniszczeń pałacu wskutek braku odpowiedniego dozoru w poprzednich latach. Listy Żeligowskiego uzupełniają wiadomości na temat innych inwestycji w Wilanowie oraz podejmowanych w tym okresie przedsięwzięć, na przykład zamówienia karety w Berlinie.

* Artykuł został przygotowany dzięki dofinansowaniu Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego i we współpracy naukowej z Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. Proszę o przyjęcie serdecznych podziękowań za merytoryczne wsparcie tej inicjatywy dr.dr. Annę Ziemełwą, Joannę Paprocką-Gajek i Mariusza Smolińskiego. Państwu Annie Kwiatkowskiej z Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie i Jarosławowi Zawadzkiemu z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie wdzięczny jestem za pomoc archiwalną w udostępnieniu źródeł i ich konsultację naukową. Słowa podziękowań kieruję też do prof.prof. Hanny Osieckiej-Samsonowicz i Jakuba Sity.

- 1 A. Skrzypietz, *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*, Katowice 2011, *passim*; *eadem*, *Wilanowskie „gospodarstwo” królewicza Aleksandra*, „Studia Wilanowskie”, t. 21, 2014, s. 55–72.
- 2 A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny 1696 z opracowaniem*, Warszawa 2012 (*Ad Villam Novam*. Materiały do dziejów rezydencji, t. 6); K. Kossarzecki, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz z 1696 roku na tle sporów majątkowych pomiędzy Sobieskimi po śmierci Jana III*, w: *idem*, *Źródła do dziejów Sobieskich z Archiwum w Mińsku i zbiorów francuskich*, Warszawa 2012 (*Ad Villam Novam*. Materiały do dziejów rezydencji, t. 7), s. 10–55.
- 3 Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet Rękopisów (dalej: BUW, GR), sygn. 76, Korespondencja i papiery królewicza Aleksandra Sobieskiego, 1691–1699, k. 591r–604v.

Ostatnie dwa dokumenty pochodzą z poszytu zatytułowanego wtórnie „Akta i papiery dotyczące konwentu kapucynów w Warszawie w XVII i XVIII w.” (BUW GR, sygn. 33-e)⁴. Jest to sporządzony w dniu 1 marca 1720 roku w dwóch językach – włoskim i polskim – spis ruchomości z Wilanowa, jakie podzielili wtedy między sobą królewicze Jakub Ludwik i Konstanty Władysław w związku ze zbliżającą się finalizacją sprzedaży Wilanowa przez Konstantego zaprzyjaźnionej z nimi Elżbiecie Helenie z Lubomirskich Sieniawskiej, hetmanowej wielkiej koronnej⁵. Jednym z zadań badawczych jest porównanie zawartości inwentarza z 1720 roku z opublikowanymi w roku 2012 przez Kwiatkowską i Kossarzeckiego wilanowskim *Inwentarzem Generalnym* oraz analogicznym włoskojęzycznym spisem ruchomości przewiezionych w 1698 roku z polecenia królowej wdowy z pałacu wilanowskiego do klasztoru kapucynów przez zaufanego dworzanina Sobieskich – Francuza Jean-Antoine’a Lamprechta, oraz powstałym później dla królewiczów Jakuba i Konstantego inwentarzem tego zbioru w języku polskim⁶.

Niezbędne uzupełnienie informacji przyniosły też akta związane z Sobieskimi i warszawskim konwentem, które przechowuje Archiwum Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów przy Centrum Duchowości „Honoratianum” w Zakroczymiu i Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

Cztery listy Jana Kazimierza Żeligowskiego do Aleksandra Benedykta Sobieskiego z uwagi na ponad roczny dystans pomiędzy pierwszym a trzema pozostałymi można podzielić na dwie grupy. W krótkiej relacji z 8 stycznia 1698 roku dworzanin donosił królewiczowi wyłącznie o drobnych sprawach, dotyczących bieżącego zarządzania majątkiem. Wymienione tutaj osoby: Werner (zapewne tożsamy z rezydentem brandenbursko-pruskim w Warszawie)⁷, Mikołaj Hrybunowicz Baybuza (sługa Aleksandra)⁸ i Francuz La Mulin (dysponujący końmi i zaprzęgami) oraz kupiec warszawski (?) Włoch Diverzi (Diversi?), u którego kupowano cukier, nie występują w późniejszej korespondencji⁹.

4 BUW GR, sygn. 33-e, Akta i papiery dotyczące konwentu kapucynów w Warszawie w XVII i XVIII w., 1701–1791, k. 39–44.

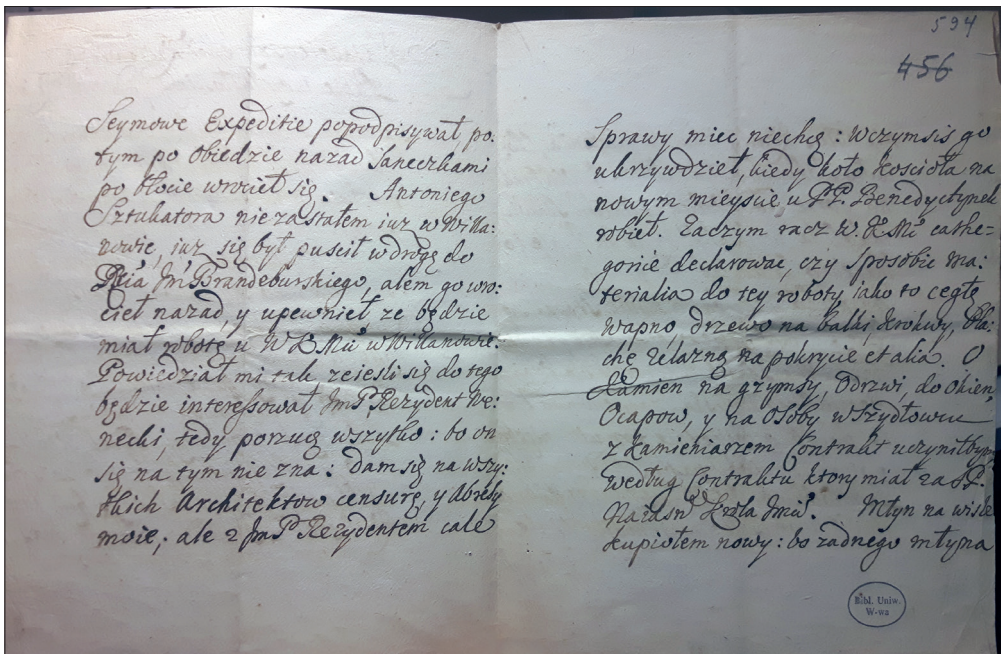
5 R. Nestorow, *Pro domo et nomine suo. Fundacje i inicjatywy artystyczne Adama Mikołaja i Elżbiety Sieniawskich*, Warszawa 2016, s. 307; A. Skrzypietz, *Relacje królewiczów Sobieskich z Elżbietą Sieniawską*, w: *Działalność Elżbiety Sieniawskiej. Polityka – gospodarka – kultura*, red. B. Popiołek, Warszawa 2020, s. 103–104, il. na s. 103.

6 Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (dalej: AWR), Dział X, Papiery Sobieskich, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych po śmierci Maius Krola Imci Jana III u OO. Kapucynów Warszawskich lokowanych mianowicie ...*, 1698. Cyt. za A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny...*, s. 49, przyp. 93.

7 A. Skrzypietz, *Królewscy synowie...*, s. 425, przyp. 683.

8 K. Kossarzecki, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz...*, s. 45, przyp. 91.

9 BUW GR, sygn. 76, k. 591r–591v.

il. 1

Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rękopisów, fragment listu Jana Kazimierza Żeligowskiego do królewicza, 19 III 1699 z Warszawy

Lektura listów z wiosny (19 marca oraz 14 i 20 kwietnia) 1699 roku umożliwiają już rekonstrukcję logicznego ciągu zdarzeń, co więcej, informacje w nich zawarte mają kluczowe znaczenie dla przesłedenia kolejnego etapu „fabryki” willi wilanowskiej. Pierwszą relację otwiera ważna wiadomość o sporządzeniu przed 19 marca 1699 roku, zatem po wyjeździe królewicza z Warszawy, inwentarza folwarku wilanowskiego. Autorami lustracji byli sam Żeligowski i niejaki Chorabiowski, zaufany sługa Sobieskich, wymieniony później, w czerwcu tego roku, jako komisarz¹⁰. Dworzanin odnotował w dniu sporządzania inwentarza obecność „u Holendra”, tożsamego najprawdopodobniej z dzierżawcą folwarku i łąk wilanowskich, króla Augusta II Mocnego, który przebywając tutaj, ugoszczony obiadem, pracował nad dokumentami związanymi ze zwołaniem do Warszawy sejmu walnego, planowanego na czerwiec tego roku (il. 1)¹¹. Najprawdopodobniej w tym samym dniu Żeligowski planował spotkanie ze stiukatorem Antonim (Pertim) (notowany od 1696 – zm. po 1744) z Muggio w Mendrisiotto¹², bratem

10 *Ibidem*, k. 592r. Nieco wiadomości o roli Chorabiowskiego na dworze Aleksandra Sobieskiego w tym okresie podała Skrzypietz, zob. *eadem*, *Wilanowskie gospodarstwo królewicza Aleksandra*, „Studia Wilanowskie”, t. 21, 2014, s. 55–72, wersja online: s. 1–18, tu: s. 17, przyp. 209–210.

11 BUW GR, sygn. 76, k. 593r–593v. Odnośnie do sejmu zwyczajnego pacyfikacyjnego zob. W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków 1948, s. 159.

12 <https://www.artisticinesini-ineuropa.ch/ita/artistiII-pel-peza-ita.html> (dostęp: 10 III 2021); https://www.wilanow-palac.pl/giovanni_pietro_i_antonio_bracia_perti_w_rzeczypo-spolitej_rodzina_pertich.html (dostęp: 1 IV 2021). Pierwsze informacje o zatrudnieniu Antonia Pertiego w Wilanowie przestawił w 2013 r. Piotr Jamski w wystąpieniu na

sławnego stiukatora Giovanniego Pietra (1648–1714), autora dekoracji świątyń i pałaców wileńskich i antokolskich¹³, któremu miał przekazać zapewnienie Sobieskiego o przedłużeniu angażu w Wilanowie. Tenże wyjechał jednak niewiele wcześniej, kierując się do Prus, gdzie według relacji Żeligowskiego planował zatrudnić się na dworze księcia elektora brandenbursko-pruskiego Fryderyka III von Hohenzollerna (1657–1713, rządy od 1688), późniejszego króla Prus jako Fryderyka I¹⁴. Trudno stwierdzić, czy chodziło o podróż do Królewca, czy Berlina, niemniej w obu tych miejscach w końcu XVII wieku działali prężnie przedstawiciele innej wpływowej rodziny stiukatorskiej z pogranicza włosko-szwajcarskiego – Simonettich z Roveredo w kantonie Graubünden (Gryzoni)¹⁵. Można jedynie dywagować, czy plan sprowadzenia Pertiego do drugiej ze stolic państwa brandenbursko-pruskiego mógł mieć związek z przygotowaniem Andreasa Schlütera młodszego (przebywającego od wiosny 1694 roku w Berlinie) do oficjalnego przejścia obowiązków kierownika budowy nowej barokowej rezydencji elektorskiej – nastąpiło to dopiero 2 listopada 1699 roku¹⁶. Stanowisko głównego stiukatora objął wtedy właśnie Giovanni Simonetti (1652–1712)¹⁷. Niezależnie od tych supozycji, Żeligowskiemu udało się wtedy sprowadzić powóz z Pertim „nazad do Wilanowa” i skłonić Pertiego do przyjęcia propozycji Sobieskiego. O tym, że porozumienie takie było przygotowywane od dłuższego czasu, świadczy fakt sporządzenia przez stiukatora znacznie wcześniej „abrysów” dotyczących kontynuacji „fabryki” willi królewskiej. Okoliczności ich powstania pozwala wyjaśnić lektura kolejnego listu. Ważnym elementem negocjacji była asekuracja Pertiego, który nie czując się widać odpowiednio wykwalifikowanym w zakresie kreacji wielkiej architektury, zgodził się poddać własne „delineacje” ocenie zawodowych

seminarium o rzeźbie wilanowskiej, zorganizowanym w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.

- 13 P. Jamski, M. Heydel, *Perti Giovanni Pietro*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających: malarze – rzeźbiarze – graficy*, t. 7, red. U. Makowska, Warszawa 2003, s. 28. Na temat dalszej działalności Antonia Pertiego kolejno w 1706 r. dla Stanisława Antoniego Szczuki i po 1707 r. u Elżbiety Heleny z Lubomirskich Sieniawskiej, kolejno w Puławach i Lubnicach, zob. R. Nestorow, *Pro domo et nomine suo...*, s. 97, 98, 137, 407. Do Lubnic Perti ściągnął wtedy z Wilanowa m.in. dawne drewniane formy do gzymsów i stiukatur.
- 14 BUW GR, sygn. 76, k. 593v.
- 15 W. van Kempen, *Der Stuccator und Baumeister Giovanni Simonetti*, „Anhaltische Geschichtsblätter”, 1925, nr 1, s. 77–87; G. Hinterkeuser, *Das Berliner Schloß. Der Umbau durch Andreas Schlüter*, Berlin 2003, s. 222–226; ostatnio S. Hüneke, *Die Kunst im Zeitalter des Grossen Kurfürsten*, w: *Andreas Schlüter und das barocke Berlin*, red. H.-U. Kessler, Berlin 2014, s. 42–43, Abb. III.9.
- 16 G. Hinterkeuser, *Andreas Schlüter und das Berliner Schloss. Die Architektur*, w: *Andreas Schlüter und das barocke Berlin...*, s. 258–261.
- 17 *Idem*, *Andreas Schlüters Skulpturenprogramm für das Berliner Schloss. Zwischen Konzeption und Organisation*, w: *ibidem*, s. 299.

architektów. Włoch zastrzegł także, że odstąpi od prac, jeśli jego projekty dla Wilanowa miałyby być udostępnione i ocenione przez rezydenta Republiki Weneckiej – dyplomatę Girolama Albertiego. Tenże miał wcześniej ostro skrytykować efekty robót i projekty (?) Pertiego dla kościoła Sakramentek pw. św. Kazimierza przy rynku Nowej Warszawy, budowanego z funduszy królowej w latach 1688–1692 według planów Tylmana z Gameren, pod nadzorem prefekta „fabryki” wilanowskiej, Augustyna Wincentego Locciego¹⁸. W zawartym przed 19 czerwca 1699 roku kontrakcie na nadzór projektowy i wykonawczy „fabryki” willi królewskiej Perti zobowiązał się do zgromadzenia wszystkich odpowiednich materiałów, między innymi kamienia (piaskowca) w Szydłowcu, gdzie u miejscowego kamieniarza zatrudnionego według kontraktu jeszcze za życia króla zamierzał zamówić bloki przeznaczone do odkucia gzymsów, obramień portali i okien, okapów oraz statui. Treść listu pozwala domniemywać, że mogło tu chodzić alternatywnie o gotowe elementy architektoniczne i dzieła rzeźbiarskie¹⁹.

W drugiej części pisma Żeligowski raportował królewiczowi o nowych inwestycjach w folwarku i majątku: nowym bździele – młynie pływającym na Wiśle, oraz o ukończeniu młyna słodowego z napędem konnym. Fiaskiem zakończyła się natomiast zainicjowana jeszcze przez króla akcja budowy wiatraka na skarpie wiślanej w pobliżu wsi Wolica, ponieważ zmagazynowane na jego budowę drewno zbutwiało, leżąc kilka lat bez należytej ochrony. W liście znalazła się też informacja o wydzierżawieniu rozległych łąk wilanowskich przez marszałka wielkiego koronnego Stanisława Herakliusza Lubomirskiego na pastwiska dla koni gwardii saskiej²⁰. Żeligowski wspomniał też o innych dworzanach, między innymi byłym podstarościm wilanowskim Zbigniewie Włodku, w latach 1685–1697 dworzaninie królowej wdowy, który miał odebrać ze skarbu królewicza Aleksandra zaległą kwotę sześciuset kilkadziesiąt złotych, jednakowoż z powodu jej wcześniejszego przekazania na potrzeby królewicza pozostał bez wypłaty. Autor listu prosił Sobieskiego, by ten pozwolił podstaroścemu do czasu wypłaty mieszkać w Wilanowie w dworze niejakiego pana Laforego (fr. Laforet, La Fore)²¹. Wynagrodzenie Włodka miało najprawdopodobniej stanowić pokrycie

18 BUW GR, sygn. 76, k. 593v–594r. Więcej na temat tego dyplomaty zob. M. Komarzyński, *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska królowa Polski 1641–1716*, Kraków 1983, s. 106 i n. Dzieje budowy tej świątyni zostały omówione w: I.M. Walicka, *Kościół i klasztor sakramentek w Warszawie. Pomnik zwycięstwa pod Wiedniem*, Warszawa 1988, zwłaszcza s. 23, 32–49. Osoba Pertiego nie była dotąd kojarzona z pracami stiukatorskimi z końca XVII w. w tej świątyni.

19 BUW GR, sygn. 76, k. 594r.

20 *Ibidem*, k. 594r–594v.

21 La Fore *vel* Laforet ojciec, Francuz, był w 1667 r. lokajem Marii Kazimiery. Jego syna odnotowano kolejno w 1691 i 1707 r. w Wilanowie jako paza królewskiego i dworzannina królewicza Aleksandra, zob. K. Kossarzecki, *Podziały dóbr Sobieskich w latach 1715–1729*, „Studia Wilanowskie”, t. 15, 2004, s. 27–67, tu: s. 37, przyp. 32.

kosztów jego wyprawy do Prus po psy myśliwskie, z której powrócił niedługo przed 1 marca 1699 roku²².

Żeligowski był też zaangażowany w organizowanie stacji na trasie podróży królewicza Aleksandra z Oławy do Lublina, podczas której nastąpił dział majątkowy z braćmi (miało to miejsce 8 kwietnia tego roku, wtedy też zostało przekazane przez Jakuba Aleksandrowi i Konstantemu prawo własności Wilanowa)²³. Po zaanonsowaniu wyjazdu drugiego z królewiczów ze Śląska przez referendarza wielkiego koronnego (świeckiego) Stanisława Antoniego Szczukę²⁴, którego Jakub uczynił odpowiedzialnym za organizację tego spotkania, Żeligowski wysłał do Czemiernik dworzanina Kroguleckiego, zapewne tożsamego z Mikołajem, stolnikiem żydaczowskim, by ten przygotował wszystko na przybycie gościa. Ponadto nakazał przyprowadzenie koni pociągowych z Markuszowa, aby wprząc je do wozów, czekających w Wilanowie²⁵.

Ostatnią część listu poświęcił Żeligowski polityce kadrowej w dobrach ruskich Sobieskich, polecając pamięci Aleksandra osobę Chorabiowskiego, podówczas dzierżawcy niewielkiej części w kluczu złoczowskim, jako kandydata na uczciwego i skutecznego arendarza tej włości. Drugim poleconym był niejaki Rudziński z Czemiernik, którego Żeligowski protegował tam na stanowisko pisarza prowentowego. Swoje rekomendacje dworzanin poparł wspomnieniem rozważnych decyzji w tej materii zmarłego króla²⁶.

W dniu 14 kwietnia 1699 r. Żeligowski wysłał z Lesznowoli do przebywającego w Lublinie Aleksandra list z porcją najnowszych wiadomości na temat kontynuacji „fabryki” wilanowskiej. Nieco wcześniej podpisał kontrakt z Antonim Pertim, dokonali też wspólnie wizji rezydencji w celu ustalenia listy najbardziej niezbędnych robót remontowych. Najpilniejszą potrzebą było dokończenie obu „baszt” – wież-belwederków, których dachy czekały od śmierci króla przez blisko trzy lata na obicie blachą miedzianą. Przygotowane wtedy poszycie pobrali jednak wcześniej z Wilanowa na własne, bliżej niesprecyzowane potrzeby, Girolamo Alberti, niejaki Bruzer, Dynowicz *vel* Dyniewicz oraz – według relacji

22 BUW GR, sygn. 76, k. 594v–595r. Odnośnie do osoby Włodka i jego dalszych losów w Wilanowie zob. A. Skrzypietz, *Wilanowskie gospodarstwo...*, s. 10, 16–17, przyp. 111, 208–210.

23 K. Kossarzecki, *Podziały dóbr Sobieskich w latach 1698–1699*, „Studia Wilanowskie”, t. 15, 2004, s. 5–26, tu: 7–8.

24 T. Zielińska, *Stanisław Antoni Szczuka jako referendarz koronny w latach 1688–1699*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 111, 2004, nr 3, s. 19–21; K. Kossarzecki, *Podziały dóbr Sobieskich... 1698–1699*, s. 8, przyp. 7, Dokument I.

25 BUW GR, sygn. 76, k. 595r–595v. Na temat rezultatów spotkania królewiczów w Lublinie zob. A. Skrzypietz, *Królewscy synowie...*, s. 365. Czemierniki i Markuszów wraz z Pilaszkowicami tworzyły zrąb dóbr lubelskich Sobieskich. Odnośnie tej części majątku rodu zob. K. Kossarzecki, *Podziały dóbr Sobieskich... 1698–1699*, s. 11, przyp. 17.

26 BUW GR, sygn. 76, k. 595v–596r.

dworzanina królowej wdowy i młodszych braci Sobieskich, burgrabiego Stanisława Cieszkowskiego *vel* Czaskowskiego²⁷ – ludzie królewicza Jakuba Ludwika z Zamku Królewskiego w Warszawie²⁸. O Dynowiczu wiadomo, że był niegdyś zarządcą majątku wilanowskiego i, jako burgrabia, opiekunem w 1696 roku ruchomości oraz kosztowności z tej rezydencji, w roku 1699 podejrzany o nadużycia finansowe, mimo to odpowiedzialny później za wypłaty dla artystów i rzemieślników „fabryki” pałacu i ogrodu, pełniąc zapewne funkcję jej pisarza prowentowego²⁹.

W świetle raportu Żeligowskiego (i Pertiego) stan wież był opłakany, a brak dachów powodował przeciekanie stropów i murów poniżej, co powodowało niszczenie dekoracji w gabinetach usytuowanych w przyziemiach baszt. Przeciekał też dach nad niezabezpieczoną należycie Salą Uczt, gdzie jedna z umieszczonych wewnątrz murów ry-nien zapchała się albo pękła, powodując zawilgotnienie sufitu i ściany, przegnicie belek więźby i stropu oraz odpadanie stiukatur. Żeligowski próbował odzyskać blachę od Albertiego, ale ten odmówił jej wydania, zasłaniając się negatywną oceną kompetencji budowlanych Pertiego. Dzięki operatywności autora listu do Wilanowa przybyli Augustyn Wincenty Locci i ks. Carlo Maurizio Vota, jezuita, tajny agent dyplomatyczny dworu cesarskiego w Rzeczypospolitej, od 1684 roku osobisty spowiednik króla oraz wychowawca Aleksandra i Konstantego Sobieskich³⁰. Po dokonaniu oględzin zorganizowali oni z Pertim *consilium* budowlane³¹. Inne zagrożenie niósł brak stabilizacji balustrady wieńczącej od wschodu galerie ogrodowe, szybkich napraw wymagały też tymczasowe mocowania statui ogrodowych do kamiennych cokółów drewnianymi klinikami. Jedna z nich, „alabastrowa” (zapewne chodzi tutaj o biały marmur kararyjski – *marmo bianco statuario*)³²

27 Po śmierci króla to Cieszkowski został wyznaczony przez królową wdowę do sprawowania pieczy nad ruchomościami wilanowskimi, które przypadły obu młodszym królewiczom i zostały najprawdopodobniej zdeponowane w skarbcu Zamku Królewskiego. Opiekę nad nim powierzono również Cieszkowskiemu. Zob. A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny...*, s. 29, 31, 33–35, 40, 101, 113, 156; K. Kossarzewski, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz...*, s. 41.

28 BUW GR, sygn. 76, k. 597r–597v.

29 A. Skrzypietz, *Wilanowskie gospodarstwo...*, s. 1, 6, przyp. 31, 79. Por. A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny...*, s. 33, 52.

30 M. Komarzyński, *Maria Kazimiera...*, s. 134 i n.; H. Widacka, *Karol Maurycy Vota, podwójny agent na dworze Jana III*, https://www.wilanow-palac.pl/karol_maurycy_vota_podwojny_agent_na_dworze_jana_iii.html (dostęp: 11 III 2021).

31 BUW GR, sygn. 76, k. 598r.

32 Szerzej na temat importowanych rzeźb marmurowych, kamiennych i ołowiano-cynowych w rezydencji i ogrodzie wilanowskim zob. M. Wardzyński, *Holenderskie i niderlandzkie importy rzeźbiarskie dla króla Jana III w Wilanowie (1679–1696). Mechanizmy zamówień – Artyści i dzieła – Wzory*, w: *Jan III Sobieski – polski bohater narodowy i zwycięzca spod Wiednia. Historia. Pamięć. Dziedzictwo*, red. B. Dyaś, A. Ziemlewska (w druku).

w wyniku działania wiatru przewróciła się i straciła rękę, a część z figur ołowiano-cynowych powyginała się, grożąc upadkiem. Perti (ręką Żeligowskiego) postulował trwalsze rozwiązanie, przez szczelne obmurowanie ich podstaw gipsem³³.

Przytoczone informacje ukazują opłakany stan techniczny willi wilanowskiej, której rozbudowę prowadzoną sukcesywnie za życia króla zarzucano zapewne tuż po jego śmierci, nie zabezpieczywszy ani samego budynku, ani składu materiałów budowlanych. Nie świadczy to najlepiej o Loccim jako nadzorcy (co najmniej nieoficjalnym) placu budowy, podobnie zresztą jak o spadkobiercach rezydencji – królowej wdowie i synach monarchy, zajętych bieżącą wielką polityką i wzajemnymi pretensjami spadkowymi. W wyniku zaniedbań w latach 1696–1698 Aleksander musiał teraz ponosić znaczne nakłady finansowe, aby doprowadzić „fabrykę” ojcowskiej rezydencji letniej do pierwotnej okazałości. Spore wątpliwości co do fachowości przeprowadzonych w Wilanowie od roku 1677 do 1696 prac muszą też budzić wiadomości o dość prymitywnym sposobie poziomowania rzeźb ogrodowych na cokołach. Cenne, importowane z Francji, obu części Niderlandów i z Italii statuy marmurowe i ołowiano-cynowe zaledwie kilka-kilkanaście lat po ustawieniu w Wilanowie ulegały bądź odkształceniu, bądź poważnym uszkodzeniom. Przed wrześniem 1700 roku Perti musiał poddać odnowieniu kolejne rzeźbiarskie ozdoby ogrodu Sobieskich, między innymi zlecając złotnikowi stołecznemu Marcinowi Sokołowskiemu naprawę atrybutów ołowiano-cynowych statui Fortuny i Gladiatorów (Szermierz Borghese)³⁴.

Żeligowski równolegle troszczył się o dostawy materiałów: wapna z Krakowa (flisem wiślanym) i cegły z Warszawy (zapewne z muranowskich cegielni Giuseppe Simone Bellottiego i Ceronich)³⁵, czekał też na ostateczną decyzję królewicza Aleksandra na temat zatwierdzenia kosztorysu i tempa prac. Perti zaplanował wszystkie prace remontowo-budowlane na trzy sezony (lata 1699–1701), określając ich roczny budżet według własnego „abressu”, uzgodnionego jeszcze za życia króla Jana III, to jest przed 17 czerwca 1696 roku, na 18 000 złp, co dawało razem 54 000 złp. Rozumiejąc trudną sytuację zleceniodawcy, kierownik „fabryki” pragnął przede wszystkim opłacić materiały i rzemieślników, prosił również o utrzymanie własnej pensji rocznej,

33 BUW, rkps 76, k. 598r–598v.

34 A. Skrzypietz, *Wilanowskie gospodarstwo...*, s. 5, przyp. 72.

35 P. Migasiewicz, *Bellotti Giuseppe Simone*, w: *Słownik architektów i budowniczych środowiska warszawskiego XV–XVIII wieku*, red. P. Migasiewicz, H. Osiecka-Samsowicz, J. Sito, Warszawa 2016, s. 47, 50, 51; P. Ługowski, *Ceroni Carlo*, w: *ibidem*, s. 88; *idem*, *Ceroni Francesco Giuseppe*, w: *ibidem*, s. 93.

wyznaczonej jeszcze przez króla, w wysokości 2000 złp³⁶. Były to więc warunki bardzo dogodne dla królewicza Aleksandra. Żeligowski donosił też Sobieskiemu, że król August II Mocny, wizytując Wilanów, zapoznał się dokładnie i z dużym uznaniem wypowiedział o projekcie „fabryki” pałacu i ogrodu autorstwa Pertiego, dopytując o decyzję królewicza na temat kontynuacji prac. Jediną wątpliwość władca – sam pasjonujący się jako amator sprawami architektury – zgłosił wobec projektu nowego układu alei w ogrodzie oraz tzw. perspektywy (zapewne chodziło tutaj o aleję drzew w kierunku wschodnim, wytyczoną na drugim brzegu jeziora wilanowskiego), sugerując zachowanie obecnego układu z uwagi na delikatność zasadzonych przed laty drzew. Dyskusja miała też dotyczyć sposobu inżynierskiego wzmocnienia uszkodzonej grobli między sadzawkami na dolnym tarasie ogrodu. Zamiast zasugerowanego przez króla ceglanego muru w połowie jej długości Żeligowski zaordynował wcześniej według koncepcji Pertiego ekipę grabarzy (kopaczy, robotników ziemnych), którzy mieli opalować zakłębnięte miejsca i zbudować tam „po prusku” skrzynie wzmacniające konstrukcję³⁷.

Drugą część tego listu poświęcił autor raportowi o stanie stajni i koni hodowanych w Warszawie i Wilanowie, nad czym nadzór miał koniuszy, niejaki Ptyzan. Przedmiotem troski Żeligowskiego były wysokie koszty obroku i kondycja koni pociągowych i podjezdzków. Według życzenia królewicza аренда karczmy wilanowskiej, mającej przynosić 2500 złp dochodu, została przekazana Włochowi Kollatyniemu (Collatini?), trwały też targi z drugim dzierżawcą – nieznanym z imienia i nazwiska Holendrem zarządzającym folwarkiem i holenderskimi krowami – który, cierpiąc z powodu kolki i gorączki, nie chciał wtedy uregulować należności 250 złp od dzierżawy bydła. Dworzanin prosił w związku z tym o pilną, wiążącą decyzję Aleksandra w tych sprawach, w czym miał pośredniczyć starosta lelewski Michał Tymiński, łowczy wiski³⁸.

W liście z 20 kwietnia 1699 roku pisany z Zawad znalazło się już niewiele wiadomości na temat „fabryki” pałacowej. Żeligowski wspomniał królewiczowi jedynie o pracach przy uszkodzonych parkanach okalających folwark – zlecił przygotowanie nowych bali i dartych łat (klepek gontu), równoległe raportował o podjęciu po zbliżających się świętach Wielkiej Nocy analogicznych prac w ogrodzie na podwarszawskim

36 Por. A. Skrzypietz, *Wilanowskie gospodarstwo...*, s. 16, przyp. 205.

37 BUW GR, sygn. 76, k. 599r–599v. W analizie tej części relacji opierałem się na pochodzącym z ok. 1682 r. planie rezydencji, ogrodu i folwarku wilanowskiego autorstwa Adolfa Boya. Szerzej na ten temat zob. J. Starzyński, *Wilanów. Dzieje budowy pałacu za Jana III*, Warszawa 1976, s. 33–36, il. 15; W. Fijałkowski, *Królewski Wilanów*, Warszawa 1997, s. 105, 108–109, il. 8. Reperację grobli ukończono jeszcze w 1699 r. Zob. A. Skrzypietz, *Wilanowskie gospodarstwo...*, s. 3, przyp. 28.

38 BUW GR, sygn. 76, k. 600r–600v. Odnośnie do osoby tego starosty zob. K. Chłapowski, *Starostowie niegrodowi w Koronie 1565–1795 (Materiały źródłowe)*, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2017, s. 76–77.

Marymoncie. Dworzanin miał przy tym na uwadze sugestie mającego kłopoty finansowe Sobieskiego dotyczące oszczędzania dostępnych środków³⁹. W tym kontekście uwagę Żeligowskiego przykuła kwestia bardzo wysokiej ceny – aż 11 000 tymfów – zamówionej w Berlinie kolaski, jaką przekazał mu Włoch Francesco Gratta, pocztmistrz królewski w Gdańsku⁴⁰. Było to znacznie więcej niż koszty zamówienia – około 500 talarów pruskich – podane autorowi listu przez rezydenta brandenbursko-pruskiego Wenera. Żeligowski uważał, że należy sprowadzić pojazd traktem berlińskim *via* Poznań do Warszawy razem ze szczegółowym rejestrem wydatków jeszcze przed uregulowaniem należności, by móc zweryfikować kosztorys. Tłumaczył to pilnymi „ekspensami” dla kupców warszawskich i zaangażowanych w Wilanowie rzemieślników, które miały opiewać na kilka tysięcy florenów⁴¹.

Pozostałą część relacji wypełniły uwagi na temat bieżących sprawunków dla królewicza (ostrzygi oraz lance na planowany w Jaworowie turniej rycerski)⁴², opieki nad końmi (wobec brak profesjonalizmu koniuszego Pityzana sam troszczył się o odpowiedni obrok i ich rozjeżdżanie, podpatrując wcześniej metody masztalerzy saskich)⁴³, zakupu sukna na tzw. barwę (umundurowanie lub sformalizowane stroje dworskie) i kuny, służące wymierzaniu kar, z Kałusza pod Stanisławowem na Podolu (z pomocą Cieszkowskiego, od Żyda, pisarza prowentowego z tym miasteczku) dla wilanowskich semenów – jeńców tatarskich, służących tutaj między innymi jako siła robocza⁴⁴.

Przedmiotem troski Żeligowskiego była też trudna sytuacja majątków Sobieskich w Prusach Królewskich, które doznały wtedy szkód ze strony wojsk saskich. Raportował królewiczowi o wypłaceniu zadośćuczynienia przez służby skarbowe Augusta II, proponował też przekazanie w dzierżawę folwarku w Szotlanciku (przy Starych Szkotach pod Gdańskiem?, wsi należącej do biskupów kujawskich), gdzie zły stan

39 BUW GR, sygn. 76, k. 604r.

40 K.E. Kandt, *Sarmatia artistica et Porta Aurea Gedanensis: Notes on the Art Trade and Artistic Patronage between the Polish-Lithuanian Commonwealth and Danzig during the Reign of King Jan III Sobieski*, w: *Wanderungen. Künstler – Kunstwerk – Motiv – Stifter (Wędrówki. Artysta – Dzieło – Wzorzec – Fundator). Beiträge der 10. Tagung des Arbeitskreises deutscher und polnischer Kunsthistoriker in Warschau, 25–28 September 2003. Materiały X Konferencji Grupy Roboczej Polskich i Niemieckich Historyków Sztuki w Warszawie, 25–28 września 2003 r.*, red. M. Omilanowska i A. Straszewska, Warszawa 2005, zwłaszcza s. 357–358; M. Salamonik, *In Their Majesties' Service. The Career of Francesco De Gratta (1613–1676) as a Royal Servant and Trader in Gdańsk*, Huddinge 2017, *passim*.

41 BUW GR, sygn. 76, k. 602v.

42 *Ibidem*, k. 601r–601v.

43 *Ibidem*, k. 601v–602r.

44 *Ibidem*, k. 602r–602v. Por. A. Skrzypiet, *Wilanowskie gospodarstwo...*, s. 9, przyp. 98–102.

techniczny młyna wymagał pilnego remontu za kilka tysięcy florenów. Żeligowskiemu przypadło też w udziale pośrednictwo między Sobieskimi a biskupem kujawskim Stanisławem Kazimierzem Dąbskim (1638–1700, biskup od 1691), zapamiętanym przez współczesnych początkowo jako sojusznik elekcji Sobieskich, a później jako bezprawny koronator Augusta II Mocnego w 1697 roku. Reprezentujący interesy infulata kupiec, agent Sobieskich i pocztmistrz warszawski Bartholomeo Sardi⁴⁵, przesłał wcześniej do Wilanowa kwit na zwrot nieustalonej sumy. Zapewne chodzi o zdeponowane po śmierci króla pod opieką biskupa w zamku malborskim sumy z dochodów pruskich starostw i posiadłości Sobieskich, przeznaczone od 1696 roku dla Aleksandra i Konstantego⁴⁶. Z tych środków dworzanin rozliczał się oddzielnym kwitem z asygnacją, prosił też o zgodę Aleksandra na spożytkowanie reszty pieniędzy – około 350 złp – na zakup tygodniowej porcji owsa dla koni. Żeligowski surowo ocenił też rezultat wyprawy pruskiej Włodka po psy myśliwskie – po odesłaniu większości do psiarni w Żółkwi, w Wilanowie pozostawiono sześć z nich, wszystkie bardzo lichej postury i kondycji. Co więcej, na ich utrzymanie i wydawaną im do jedzenia posypkę owsianą trzeba było wydawać w obliczu powszechnej drożyzny żywności dwa korce zboża tygodniowo, każdy za talara⁴⁷. Ostatnia wiadomość dotyczyła niejakiego Jakuba (?) Kochanowicza, zapewne dworzannina lub kontrahenta Sobieskich, który nie dostarczył do 20 kwietnia 1699 roku oczekiwanych zestawień rachunkowych i dokumentów⁴⁸.

Podsumowując tę część analizy nowo odkrytych źródeł wilanowskich, należy podkreślić, że w trzech listach Żeligowskiego do królewicza Aleksandra z marca i kwietnia 1699 roku zawarte są kluczowe informacje na temat „fabryki” podmiejskiej willi i ogrodu królewskiego przed 1696 i po 1699 roku. Wydaje się, że to powołany oficjalnie przed 14 kwietnia 1699 roku na stanowisko kierownika budowy stiuikator Antonio Perti, a nie – jak dotąd przypuszczano – Augustyn Wincenty Locci lub malarz i projektant Jerzy Eleuter Szymonowicz-Siemiginowski, niedługo przed śmiercią króla wziął udział w opracowaniu planów rozbudowy i bogatszego udekorowania willi oraz przekształcenia układu alejek i osi widokowych w ogrodzie. Fakt, że władca do tego zadania wybrał stiuikatora spoza grona zawodowych architektów projektantów budzi wątpliwości, niemniej lektura źródeł każe przypuszczać, że tak najprawdopodobniej

45 A. Kaźmierczyk, *Sardi Bartłomiej*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 35/2, z. 145, 1994, s. 188–189; M. Salamonik, *In Their Majesties' Service...*, s. 106–107, 207–209, 282.

46 A. Skrzypietz, *Królewscy synowie...*, s. 261, 263–264; K. Kossarzecki, *Nieznanym włojskojęzyczny inwentarz...*, s. 37, 43, 45.

47 BUW GR, sygn. 76, k. 603r–603v. Por. A. Skrzypietz, *Królewscy synowie...*, s. 373, przyp. 242; *eadem*, *Wilanowskie gospodarstwo...*, s. 9, 16–17, przyp. 111, 209.

48 BUW GR, sygn. 76, k. 604v.

było. Stąd wynikała pełna ostrożności postawa Pertiego, niepewnego własnej pozycji zawodowej i dążącego do weryfikacji własnych „delineacji” i rozwiązań technicznych przez *consilium* specjalistów, tym bardziej że jeszcze za życia króla lub krótko przed wiosną 1699 roku jego działania w otoczonej opieką fundatorską Sobieskich kościele Sakramentek w Nowej Warszawie zostały skrytykowane przez cieszącego się zaufaniem królowej wdowy i królewiczów rezydenta weneckiego Girolama Albertiego. Równie dziwnie w całej tej sytuacji przedstawia się pasywna postawa Locciego, który mimo obecności w stolicy, pozostawał w tym okresie poza biegiem spraw wilanowskich. Trudno też nie zadać pytania o przyczyny braku zainteresowania Sobieskich kontaktem z innymi ważnymi architektami warszawskimi – Tylmanem z Gameren, Giuseppe Simone Bellottim, Giuseppe Piolą czy Ceronimi. Nie wiadomo również wiele o dalszych losach innych artystów i rzemieślników zatrudnionych tutaj do 1696 roku. Jedynym wymienionym był nieznan z imienia i nazwiska kamieniarz z Szydłowca, który dostarczał (najprawdopodobniej za pośrednictwem architekta i przedsiębiorcy budowlano-kamieniarskiego Bellottiego) kamień i gotowe elementy architektoniczne oraz figury (?), wykonywane według „modellii” nadwornego rzeźbiarza Stephana (?) Schwanera. W świetle ksiąg metrykalnych parafii szydłowieckiej i zachowanych w tym mieście i okolicach dzieł rzeźbiarskich z około 1700 roku można przyjąć, iż był nim najprawdopodobniej anonimowy rzeźbiarz o inicjałach P.K. Statuy przydrożne Immaculaty i św. Jana Ewangelisty (sygnowana gmerkiem i takimiz inicjałami, datowana na rok 1708)⁴⁹ noszą bowiem charakterystyczne znamiona klasycyzującego, holenderskiego stylu Szwanerowskich posągów z attyki willi królewskiej⁵⁰. W marcu 1699 roku kamieniarz ów

49 Wśród odnotowywanych w aktach metrykalnych parafii w Szydłowcu w 4. ćw. XVII i na pocz. XVIII w. rzemieślników parających się rzeźbą znajdują się stamcy: Stefan Sadowski z Chęcin (notowany 1676–1684), Stanisław Jantasz *vel* Jantaszek (1680–1685), Baltazar Barzycki (1681–1694), Andrzej Zawadzki (1683–1687) oraz zamieszkujący na tamtejszym zamku snycerz Krzysztof Lipczycki (1681–1687). Wśród wymienionych kamieniarzy należy szukać podwykonawcy i dostawcy materiału i wyrobów z piaskowca szydłowieckiego do Wilanowa. Do innych dzieł wspomnianego, wyróżniającego się anonimowego rzeźbiarza, naśladowcy Schwanera, można zaliczyć posągi Boga Ojca, Marii i świętych z dawnego kościoła brygidek w Warszawie (obecnie w Raszynie) oraz na fasadach świątyń w Tarczynie, Łasku i Rzeczniowie pod Ilżą. Szerzej na ten temat zob. M. Wardzyński, *O dwóch posągach z warszawskiego kościoła brygidek w Raszynie. W wilanowskim kręgu Stephana Schwanera*, „Stolica”, nr 9 (2304), IX 2017, s. 32–35. Omówienie tych i innych źródeł dotyczących działalności ośrodka wydobywczo-kamieniarskiego w Szydłowcu w tym okresie pozostawiam do odrębnego tekstu.

50 M. Karpowicz, *Sztuka Warszawy czasów Jana III*, Warszawa 1986, zwłaszcza s. 59–62, il. 23–25; ostatnio M. Wardzyński, *Uczeń Polikleta znad Amstel w Wilanowie? O holenderskich korzeniach twórczości rzeźbiarskiej Stephana(?) Schwanera*, w: *Ingenium et labor. Studia ofiarowane Profesorowi Antoniemu Ziembie z okazji 60. urodzin*, red. P. Borusowski *et al.*, Warszawa 2020, s. 263–270.

liczył na ponowny angaż w Wilanowie, proponując polubownie stawkę wynagrodzenia sprzed trzech lat. Z późniejszych akt rachunkowych wynika, że transakcję tę uwieczniono sukcesem⁵¹. W następnych latach do grona artystów wilanowskich powrócił ponadto utalentowany snycerz Parys (Jacques Paris?), któremu powierzono wykonanie między innymi ozdób i globusów na hełmach wież⁵².

Z opublikowanej przez Aleksandrę Skrzypietz analizy wynika, że wysiłki i lojalna postawa Jana Kazimierza Żeligowskiego nie spotkały się z uznaniem królewicza Aleksandra. Latem 1699 roku dozór nad finansami „fabryki” wilanowskiej powierzono innemu zaufanemu dworzaninowi królowej wdowy i Aleksandra – Francuzowi Jean-Antoine’owi Lamprechtowi (zm. przed 18 II 1717)⁵³, a osoba Żeligowskiego pojawiła się w aktach gospodarczych majątku jeszcze tylko raz, w 1702 roku w związku z budową nowego młyna⁵⁴. To Lamprechtowi przyszło zrealizować zaproponowany w kwietniu 1699 roku plan najpilniejszych napraw w willi i ogrodzie – w tym i następnym roku zabezpieczono dachy i rynny (kotlarz i ślusarz Jan Zeydler i inni), posadzki i parkiety (stolarz Tomasz Przeclawski), wymalowano gabinety, odremontowano i wykonano nowe partie stiukatur, wymiany i malatury doczekały się także palisady i płoty. Pojawiły się też nowe elementy wystroju wnętrz, na przykład kupione w 1702 roku w Szydłowcu, zapewne u tego samego dostawcy, marmurowe odrzwia do Sali Uczt, dzisiaj niezachowane⁵⁵.

Warto też podnieść, że zarówno w omówionym fragmencie korespondencji, jak i opracowanych przez Skrzypietz aktach rachunkowych i gospodarczych z lat 1699–1704 brak informacji o istnieniu wymagających zabezpieczenia fundamentów czy murów skrzydeł bocznych rezydencji. Można ostrożnie przyjąć, iż otwarcie wykopów pod nie i roboty murarskie nastąpiły najwcześniej w lecie 1700 roku – dowodem tego są pierwsze poważne zakupy 10 000 sztuk cegieł i wapna, zrealizowane przez Pertiego i sfinansowane przez Lamprechta⁵⁶. Początek budowy skrzydeł należy zatem wiązać za Juliuszem Starzyńskim z rządami w Wilanowie Aleksandra⁵⁷. W tym kontekście trzeba zadać pytanie o program architektoniczny willi, jaki zawierały rysunki projektowe współtworzone (?) przez Pertiego

51 A. Skrzypietz, *Wilanowskie gospodarstwo...*, s. 3, przyp. 28.

52 J. Starzyński, *Wilanów. Dzieje budowy...*, s. 65–66; A. Skrzypietz, *Wilanowskie gospodarstwo...*, s. 5–6, 15, przyp. 76, 77, 195.

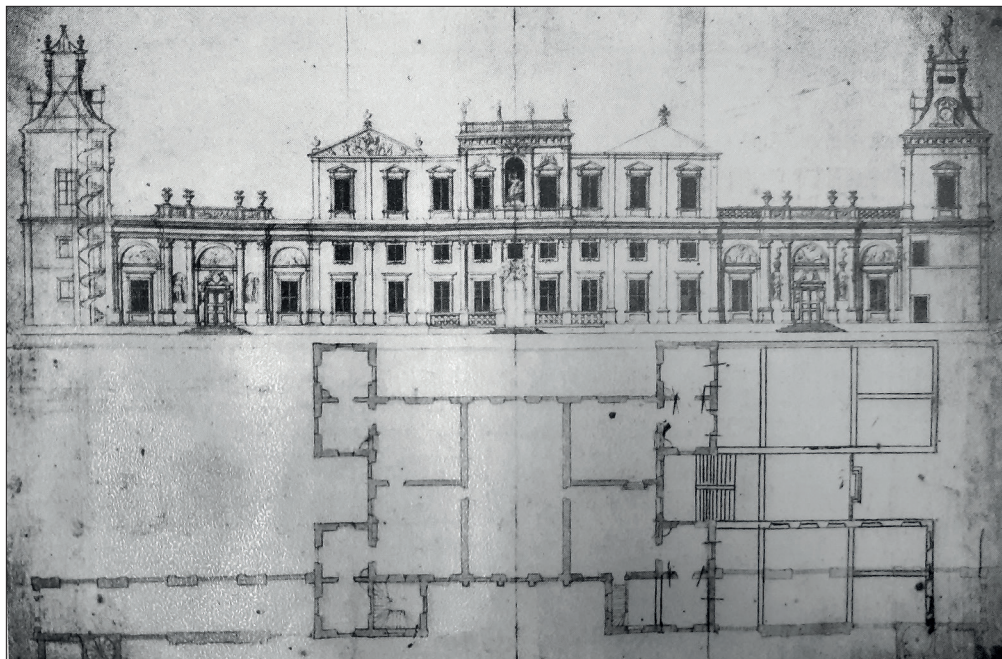
53 K. Kossarzecki, *Podziały dóbr Sobieskich... 1715–1729*, s. 39, przyp. 41; *idem*, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz...*, s. 11, przyp. 3.

54 A. Skrzypietz, *Wilanowskie gospodarstwo...*, s. 10, przyp. 120.

55 *Ibidem*, s. 3–4, 14, przyp. 179, 180. Tu szczegółowy wykaz źródeł, opłaconych rzemieślników i kwot wynagrodzeń.

56 A. Skrzypietz, *Wilanowskie gospodarstwo...*, s. 4, przyp. 30–31.

57 J. Starzyński, *Wilanów. Dzieje budowy...*, s. 45, przyp. *.

przed rokiem 1696 i zrealizowane od późnej wiosny 1699 do 1704 roku. Wydaje się, że ich echo stanowią tzw. saskie projekty wilanowskie sprzed roku 1710 związane pod względem autorstwa z inżynierem i architektem wojskowym Johannem Christophem von Naumannem (1664–1742, na służbie Augusta II od 1704 r. jako *Cammer-Dessineur / Hofarchitekt*, 1710–1715 twórca Bauamtu w Warszawie)⁵⁸. Nowe światło na okoliczności ich powstania rzuca fakt przedstawienia na nich białomarmurowych posągów, między innymi tronującej *Roma Triumphans* w oknie centralnym Sali Uczty, które w sierpniu 1707 roku zabrała do Petersburga armia cara Piotra I (il. 2)⁵⁹. Czy plany Naumannowskie – nie licząc późniejszych modyfikacji wprowadzonych według życzeń Augusta II – mogły być w istocie sporządzonymi przed tym czasem przerysami wcześniejszych projektów, które ilustrowały założenia planowanej, acz niezrealizowanej rozbudowy *corps de logis* letniej willi o pełną drugą kondygnację i oba skrzydła (pierwotnie węższe, jednotraktowe, z galeriami od strony ogrodu), dzięki czemu zyskałaby formy trójskrzydłowego pałacu?

il. 2

Wilanów, widok elewacji frontowej willi królewskiej wg projektu przebudowy prowadzonej w latach 1699–1704 pod kierunkiem Antonia Pertiego (?), przerys (?) Johanna Christopa von Naumanna, przed 1707, za: W. Hentschel, *Die sächsische Bauwesen des 18. Jahrhunderts in Polen*, t. 2, Berlin 1967, il. 256

58 W. Hentschel, *Die sächsische Bauwesen des 18. Jahrhunderts in Polen*, Berlin 1967, t. 1, s. 221–222, t. 2, il. 265, 266; J. Starzyński, *Wilanów. Dzieje budowy...*, s. 47, 49–50, il. 26; ostatnio J. Sito, *Naumann Johann Christoph von*, w: *Słownik architektów i budowniczych...*, s. 330–331.

59 AGAD, AWR, Dział X, Papiery Sobieskich, dok. nieopracowany, *Connotacya statui marmuru kararskiego y innych rzeczy w Willanowie pobranych d. 17 Augusti 1707*, k. 1r–1v. Por. W. Fijałkowski, *Nowe spojrzenia na sprawę wystroju artystycznego elewacji pałacowych w Wilanowie w XVII stuleciu*, „Studia Wilanowskie”, t. 18, 2011, s. 17–18, il. 1.

Na koniec wypada zadać pytanie o autorstwo Locciego planów rozbudowy willi królewskiej, ponieważ omówione listy z lat 1699–1704 nie wskazują na jego dalszy angaż w Wilanowie. Co więcej, nie jest na obecnym etapie badań możliwe powiązanie z nim planów sprzed czerwca 1696 roku, zaproponowanych w marcu 1699 roku przez Antonia Pertiego. Kto zatem był autorem tych „delineacji” i jaką funkcję – poza doradczą i administracyjną – mógł w istocie pełnić Locci w Wilanowie w ostatnich lata życia Jana III, po złożeniu kompletu ksiąg fabrycznych w maju 1683 roku i po zakończeniu nadzoru nad dekorowaniem wnętrza i elewacji⁶⁰?

* * *

Okoliczności przekazania przez Sobieskich stołecznemu konwentowi kapucynów w depozyt znacznej liczby ruchomości z rezydencji wilanowskiej, przypisanych królowej wdowie, wyjaśnił w 2012 roku Krzysztof Kossarzecki⁶¹. W 1696 roku Maria Kazimierza po pierwszym dziale przedmiotów zdecydowała się zabezpieczyć własną część w ufundowanym przez króla klasztorze, gdzie znajdował się niewielki apartament służący Sobieskiemu za mieszkanie w czasie rekolekcji i gdzie następnie 23 grudnia 1697 roku zdeponowano trumnę z ciałem Jana III, tworząc w górnym oratorium tymczasowe mauzoleum zmarłego. Kapucyni otrzymali też urnę z sercem królewskim, przechowywaną w pokoju archiwum klasztoru⁶². W 1700 roku Jakub Ludwik sprowadził szczątki swojego drugiego syna – Jana młodszego (1699–1700)⁶³, a w lutym 1717 roku dworzanie – Franciszek Wierusz Kowalski i Filip Dupont (Philippe de Masson) – pozostawili tutaj w tajemnicy ściągniętą z Blois trumnę zmarłej 30 stycznia 1716 roku, władczyni⁶⁴. Do czasu oficjalnego państwowego pochówku pary królewskiej w roku 1733 w katedrze krakowskiej wszystkie trzy trumny przechowywano w uroczyscie udekorowanym oratorium, zaś przed ich transportem Jakub Ludwik zatroszczył się o organizację okazałych egzekwii w kościele klasztorным⁶⁵.

60 H. Osiecka-Samsonowicz, *Locci Augustyn Wincenty*, w: *Słownik architektów i budowniczych...*, s. 287–288, 292.

61 K. Kossarzecki, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz...*, s. 40–42.

62 BUW GR, sygn. 35, *Annales Provinciae Polonae Ordinis Nostrum Fratrum Minorum S. P. Francisci Capucinatorum ... ab Anno... 1681 ...*, XVII w., k. 52r, 114r–114v.

63 Sprawą tą w imieniu królewicza zajął się Stefan Wyhowski, skarbnik owrucki. Zob. BUW GR, sygn. 30, Korespondencja i akta zgromadzenia zakonnego kapucynów w Polsce od 1677 do 1808 r., k. 15r. Por. A. Skrzypietz, *Narodziny i śmierć dzieci w rodzinie Sobieskich*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2006, s. 288–289.

64 BUW GR, sygn. 35, k. 73r–73v; M. Komarzyński, *Maria Kazimiera...*, s. 276–278.

65 Centrum Duchowości „Honoratianum”, Archiwum Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów, Zakroczym (dalej: „Honoratianum”), sygn. AKW 2-VI-3, Varia klasztoru Warszawskiego, s. 1–14; b. sygn., *Opis Historyczny Kościoła i Klasztoru*

Ujawniony w 2012 roku przez Kossarzeckiego włoskojęzyczny inwentarz ruchomości Marii Kazimiery (właściwie jego odpis dla zakonników pochodzących z Italii) wymieniał łącznie 87 przedmiotów, podzielonych na trzy główne typy, w zależności od proveniencji. Oprócz 59 dzieł sztuki, mebli i luksusowych przedmiotów użytkowych z Wilanowa, należących do królowej, które rozlokowano w „pokojach królewskich” i górnym oratorium z przyległym pokojem, w zestawieniu znalazły się 24 obrazy i meble do nich wcześniej przynależące oraz zaledwie cztery, których kapucyni użyli do ich przystrojenia⁶⁶. Powyższe zapisy pozwalają utożsamić owe „pokoje królewskie”, zwane też „Celami Królewskimi”, nie z wnętrzami willi wilanowskiej⁶⁷, ale z częściami wspomnianego apartamentu monarszego, usytuowanego na parterze skrzydła wschodniego klasztoru, od strony ul. Miodowej. Składał się z trzech ustawionych w amfiladzie kwadratowych pokoi, flankowanych od południa umieszczoną w narożu gmachu obszerną kuchnią królewską, a od północy – biblioteką, obok furty i kaplicy wejściowej konwentu (nad nią znajdowało się wspomniane górne oratorium). Okna pokoi otwierały się na niewielki francuski ogród z eleganckimi parterami kwiatowymi przeznaczonymi na potrzeby zakrystii i do dekoracji kościoła, apartament posiadał też odrębne *locum secretum* (wł. *luogo segreto*). W *Connotacyi Rzeczy różnych ruchomych...* z około 1717 roku ściany pokoi były obite szarą „rasową” materią, nad każdymi z pięciorga drzwi zawieszono portiery, w jednym umieszczono okazałe łoże, acz bez baldachimu⁶⁸. Precyzyjną lokalizację tych pomieszczeń w obrębie dawnego budynku konwentu umożliwia przechowywana w zakroczymskim Archiwum Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów fotokopia włoskiego planu całego założenia z maja 1707 roku, sporządzonego przez br. Bernarda da Subiaco (il. 3)⁶⁹. Rozplanowanie takiego oficjalnego apartamentu monarszego nawiązuje w skromnej skali do analogicznych fundacji monarszych w kraju – pawilonu Pokoi Królewskich wzniesionego w latach 1641–1644 w klasztorze paulińskim na Jasnej Górze⁷⁰ – i w krajach monarchii habsburskiej oraz Rzeszy

OO. Kapucynów w Warszawie, XIX w., s. 3; BUW GR, sygn. 35, 113v–114r; A. Bartecka-Kowa, *Kościół kapucynów*, Warszawa 1982, s. 33–34.

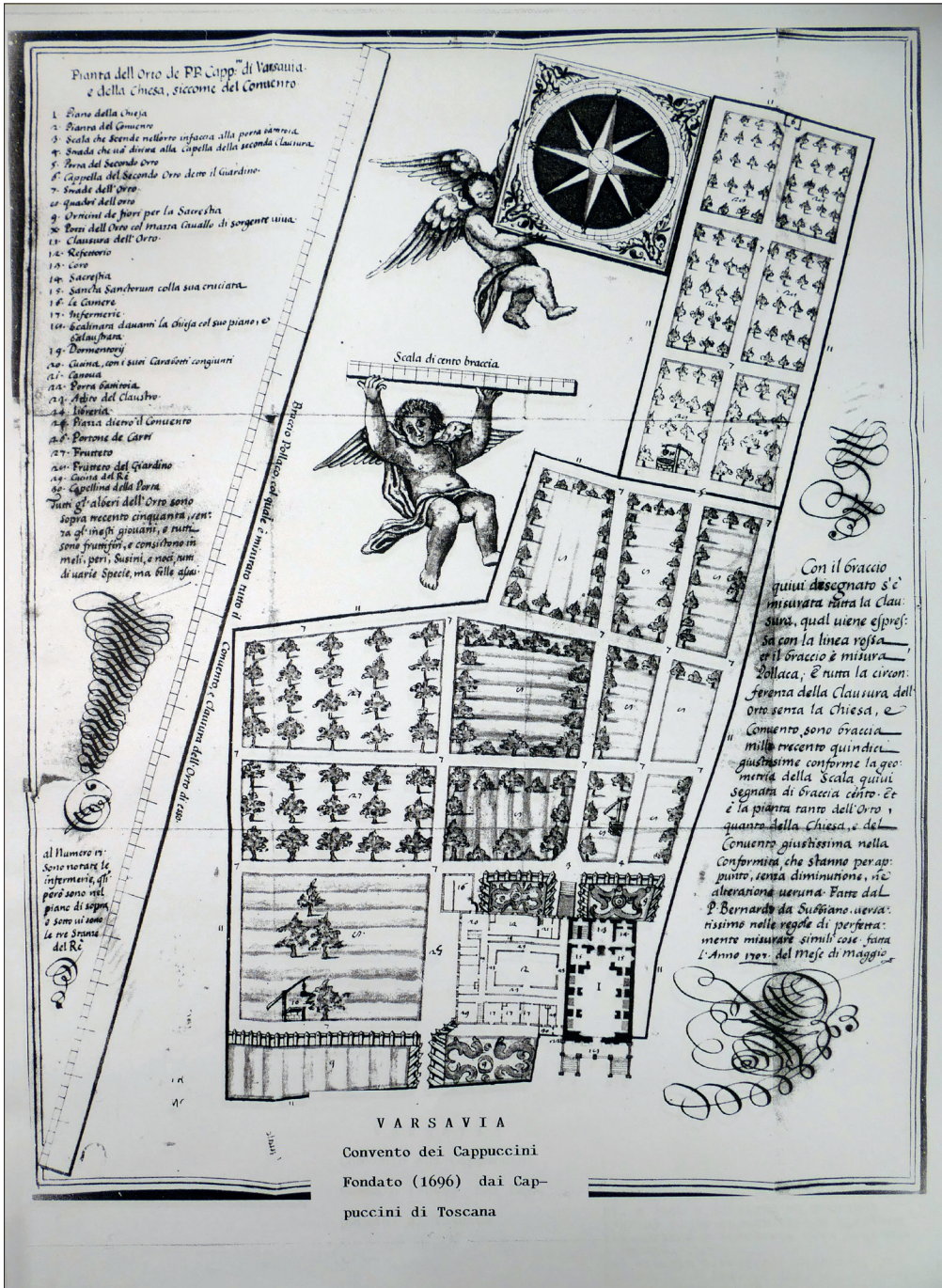
66 K. Kossarzecki, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz...*, s. 47–51, aneks.

67 Utrzymanie tego apartamentu w dobrym stanie było przedmiotem troski zakonników i królewicza Jakuba Ludwika jeszcze w latach 1732 i 1735. Zob. BUW GR, sygn. 35, s. 54–70.

68 AGAD, AWR, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych...*, s. nlb.

69 „Honoratium”, sygn. APW 3-VI-9, Archiwum stare, 1707, fotokopia.

70 M. Wardzyński, *Rzeźba nowożytna w kręgu Jasnej Góry i polskiej prowincji zakonu paulinów*, cz. 1: *Ośrodek rzeźbiarski w Częstochówce pod Jasną Górą 1620–1705*, t. 1, Warszawa 2009, s. 36, 336–337; Z. Rożanow, E. Smulikowska, *Zabytki sztuki Jasnej Góry: architektura, rzeźba, malarstwo*, Katowice 2009, s. 162–163, il. 15.

il. 3

Zakroczym, Centrum Duchowości „Honoratianum”,
Archiwum Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci
Mniejszych Kapucynów, rysunek pomiarowy
założenia klasztornego kapucynów w Warszawie,
rys. br. Bernardo da Subiaco OFM Cap.

Niemieckiej. Tam przy opactwach mniszycy i kanonickich zakładanych przez władców (niem. *Stift*) oraz rezydencjach biskupich powstawały od lat sześćdziesiątych XVII wieku skrzydła opackie z rozbudowanymi apartamentami paradno-mieszkalnymi dla podróżujących po kraju z rozbudowanym dworem cesarzy i książąt-elektorów (niem. *Kaiserappartement, Kaiserwohnung, Kaisersaal*)⁷¹. Analogiczny, skromniej urządzony apartament zaplanowano dla Marii Kazimierzy w ufundowanym przez nią stołecznym klasztorze klauzurowym panien sakramentek⁷².

Zmienia to zasadniczo interpretację treści inwentarza i dalszych losów zawartych w nim obiektów. Inwentarz włoskojęzyczny opublikowany przez Kossarzeckiego musiał więc powstać już po uroczystym przeniesieniu zwłok króla z Zamku Królewskiego (nastąpiło to po fiasku w listopadzie tego roku operacji militarnej w Gdańsku kandydata francuskiego i oficjalnego zwycięzcy elekcji – księcia Franciszka Ludwika de Bourbon-Contiego – i w związku z przygotowaniem głównej rezydencji monarszej na potrzeby nowego władcy – Augusta II Mocnego) do klasztoru, zatem najwcześniej w ostatnich dniach grudnia 1697 roku. Dołączone do opisu inwentarzowego wielu obiektów opisy lokalizacji: „Nella 2da Camera di S.M.”, „Nella 3tia Camera”, „Nella Spetieria” (chodziło o spiżarnię) i „Nel luogo Segreto” czy, bardziej ogólnikowo, „Nelle Stanze di S.M.” albo „Nelle Camere di S.M.” odnoszą się w istocie do poszczególnych pokoi wchodzących w skład tego apartamentu. Można zatem przyjąć, że królowa wdowa planowała w końcu tego roku uczynić z klasztoru kapucyńskiego po przymusowym opuszczeniu Wilanowa i Zamku Królewskiego jedną ze swoich stołecznych siedzib (obok Marywilu i Marymontu), skąd mogłaby prowadzić dalszą działalność polityczną i oczekiwać na uroczysty pochówek męża w katedrze krakowskiej. Wybór klasztoru kapucyńskiego był oczywisty – konwent był prywatną fundacją Jana III i – do czasu zakończenia budowy kościoła Sakramentek św. Kazimierza na Nowym Mieście, projektowanego jako przyszłe stołeczne mauzoleum rodu Sobieskich – najbardziej odpowiednim miejscem na pomieszczenie ciała władcy. Liczne obrazy, meble i inne luksusowe ruchomości miały zapewnić temu miejscu właściwą oprawę artystyczną.

Ujawniony przez Jarosława Zawadzkiego i Annę Kwiatkowską drugi inwentarz ruchomości Sobieskich zdeponowanych u warszawskich

71 F.B. Polleroß, *Die österreichischen Stifte und ihre Bauherren im 17. und 18. Jahrhundert, w: Seitenstetten. Kunst und Mönchtum an der Wiege Österreichs*, red. K. Brunner, Wien 1988, s. 259–266; ostatnio J. Erichsen, *Die Kaiserwohnung der Bamberger Residenz – Zweckbestimmung und Bildprogramm*, w: *Kaiserräume – Kaiserträume. Forschen und Restaurieren in der Bamberger Residenz*, red. J. Erichsen, K. Heinemann, K. Janis, München 2007, s. 34–53.

72 I.M. Topińska, *Kościół i klasztor sakramentek...*, s. 14, przyp. 24, 25.

kapucynów jest jeszcze obszerniejszy, ponieważ zawiera aż 178 obiektów, przy czym ich proveniencja nie została określona – wszystkie przechowywano wtedy w pokojach królewskich. Ten spis nie objął zatem elementów oprawy oratorium i katafalku obu Janów Sobieskich. Datowanie dokumentu umożliwiła identyfikacja występujących przy jego spisaniu osób: reprezentantem przebywającego poza stolicą Konstantego Władysława był Piotr Franciszek Alojzy Łoski h. Brodziec (ok. 1661–1728), chorąży warszawski. Łoski pełnił ten urząd w latach 1709–1717⁷³. W rolach komisarzy królowej i Jakuba Ludwika wystąpili długoletni zaufani Marii Kazimiery: Franciszek Wierusz Kowalski (zm. 1747), kawaler maltański, oraz Francuz Filip Dupont (Philippe de Masson) (ok. 1650 – po 1726), artylerzysta i dyplomata dworu. W świetle badań Kossarzeckiego można przyjąć, iż inwentarz ten sporządzono w trakcie pobytu obu dworzan w Warszawie w drugiej połowie 1715 roku. Zostali oni tutaj wysłani przez królową z Blois *via* Rzym i Oława w związku z przejściem i transportem kosztowności po zmarłym w Wiecznym Mieście Aleksandrze Benedykcie dla obu braci i elektorowej Teresy Kunegundy, a także pertraktacjami z Karolem Stanisławem Radziwiłłem, kanclerzem wielkim litewskim, o zaległe sumy Sobieskich u Augusta II Mocnego⁷⁴.

Taką interpretację obydwu omówionych spisów potwierdza lektura prezentowanego w niniejszym tekście inwentarza z 1 marca 1720 roku (il. 4), w którym z 87 (178) przedmiotów pozostało tylko 35, i to dopiero ich dział między królewiczów Jakuba Ludwika i Konstantego Władysława zakończył warszawski etap losów wymienionych tam zabytków.

Można zatem przyjąć, że zespół ruchomości wilanowskich królowej, obiektów przynależących do wystroju „pokoi królewskich” w klasztorze kapucyńskim oraz dzieł sztuki sakralnej użyczonych tamże przez samych zakonników uległ stopniowemu rozproszeniu w co najmniej trzech fazach. Niektóre z własnych przedmiotów odebrała najpierw Maria Kazimiera, opuszczając 2 października 1698 r. Rzeczpospolitą w celu uczestnictwa w Rzymie w obchodach roku jubileuszowego. Spośród nich wybrane mogły trafić z nią do Francji i po zgonie monarchini w Blois stały się częścią masy spadkowej, przekazanej następnie w 1717 roku synom Jakubowi Ludwikowi i Konstantemu Władysławowi⁷⁵. Inwentarz z drugiej połowy 1715 roku miał zapewne posłużyć w podziale ruchomości należących do Marii Kazimiery między jej żyjące dzieci. Z uwagi na dużą liczbę obiektów i skomplikowany układ zawartości wymaga on odrębnego omówienia. Ostatni, z 1 marca 1720 roku, był zapewne jednym z ostatnich etapów

il. 4

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rękopisów, włoskojęzyczny akt działu ruchomości klasztorze kapucynów na części dla królewiczów: Jakuba Ludwika i Konstantego Władysława Sobieskich, I III 1720

73 J. Gierowski, *Łoski Piotr Franciszek Alojzy h. Brodziec*, w: PSB, t. 18, 1973, s. 424–425.

74 K. Kossarzecki, *Franciszek Wierusz Kowalski i jego listy z okresu porządkowania spraw królowej Marii Kazimiery po jej śmierci w Blois w 1716 r.*, w: *idem, Źródła do dziejów Sobieskich...*, s. 143–144.

75 M. Komarzyński, *Maria Kazimiera...*, s. 276.

Regist. reru' Serenissimae Principis Poloniae, quae Capuinae
S. Capuinae Varsaviensibus quatuor Magistris, G. V.
Vexillifer Varsaviensis et Comitis Serenissimi Senioris
facta divisionem in duas sortes, et elargitione
Venator Vischi servato usu' divisionis respicitur
epulenti per Magstru' Vexilliferu' factu' circa arbitrium
ad recognitionem harum reru' Varsaviae. J. b. Mar. W. lra.

Divisio quo ad ima' manu'.

Listas Magnas quatuor in quib' medio continetur imagines
Parvum Mundi, s. Europae. Pars deest. ex parte autem
lib. sexdecim alia listula. quo ad imagines in arte, se et
harum desunt octo.

Vas Chinnica arte elaboratu' una cu' cooperulo rotundum.
Cordiculo alter tegus de quo rogant PP. Capuni, permixtus
est eis pro Corporalibus.

Detuim ligneam Chinnicam.

Imagines duae, representantes fronsa tertio butelia, cu' vino
Effigies duae, una representans personam altera sacerdotem
Sedile unum textum et sella altera de holoserico
Hoc totum accipit Serenissimus Princeps Constantinus

Divisio quo ad 20am manu'

Suffitus quatuor rotundi aequaliter putrefacti
Imago una magna in qua Susanna balneans, altera in qua
quing' sensus, tertia in qua pueri duo, et quarta in qua
cani dat ad bibendum.

Item Imago unius ulnae in qua Meniales sepulturam agunt.

Item Imago Senis Personae, item aviculae pendentis, item sim
fructibus. Item Effigies Hopernicij in arbore edivisa

Item Canis in tapete senex putrefactus

Item Naser in quo pectenarius e' depictum

Item Aviculae mactatae.

Item par de Gabletis contractis et sine pedibus

Item mensula parva nigre linita

Item Arcula parva sine claviculae equae nigra

Sella antiqua holoserico obducta

Item sellula parva tecta

Konstanty Frasz Elakronoski Ct. W. S. Mar.

Szymon Olszynski Ct. N. Comi.

Fr. Bonaventura
Capuina

il. 5

Warszawa, kościół kapucynów, kompozycja Zwiastowania NMP, scagliola, 2. poł. XVII w. (?), Włochy

do roku 1944 zdobił boczny ołtarz Krzyża Świętego, a po silnym uszkodzeniu w tej samej pożodze został jako destrukta przekazany do utworzonego w 1993 roku Muzeum Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów przy Centrum Duchowości „Honoratianum” w Zakroczymiu. Poddany w 2008 roku fachowej konserwacji i częściowej rekonstrukcji przez Magdalenę Rogowską, pod kierunkiem prof.

76 „Honoratianum”, b. sygn., *Opis Historyczny Kościoła i Klasztoru OO. Kapucynów w Warszawie*, s. 1; A. Bartczakowa, *Kościół kapucynów...*, s. 87, 112, il. 12.

77 W apartamencie królewskim w klasztorze kapucyńskim krucyfiks ten – niewymieniony w *Inwentarzu Generalnym* – umieszczono w oratorium, pod baldachimem nad trumną Jana III. Zob. K. Kossarzecki, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz...*, s. 50–54.

układów majątkowych między dwoma ostatnimi żyjącymi braćmi, a przedmioty inwentaryzowane wtedy w klasztorze trafiły najprawdopodobniej do głównej rezydencji rodu w Żółkwi. Stało się tak z powodu sprzedaży ostatnich rezydencji Sobieskich w Warszawie: Wilanowa i Marymontu, odpowiednio Elżbiecie Sieniawskiej i królowi Augustowi II Mocnemu.

Treść inwentarza z 1720 roku przynosi również ważne informacje na temat *Sobiescianów* darowanych przez rodzinę królewską zaprzyjaźnionym zakonnikom. Sprawione za życia króla fundatora konwentu pobożne ofiary objęły obok wyposażenia liturgicznego: sreber i szat, między innymi wspaniały „włoski obraz mozaikowy” w technice *scagliola*, przedstawiający Zwiastowanie Marii, wyeksponowany dawniej w nastawie jednego z ołtarzy bocznych, następnie przy celi gwardiańskiej w klasztorze, a po poważnym uszkodzeniu w pożarze w Powstaniu Warszawskim, po niezbyt udanej konserwacji, trafił do kaplicy św. Kajetana (il. 5)⁷⁶. Z zespołu ruchomości wilanowskich Marii Kazimiery pochodzi wspaniały, duży krucyfiks z kości słoniowej, odnotowany w inwentarzu włoskojęzycznym z końca 1696 roku⁷⁷, który

Marii Lubryczyńskiej z Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie (il. 6)⁷⁸, należy do najwybitniejszych kreacji europejskiej barokowej rzeźby gabinetowej w dawnej Rzeczypospolitej. W zbiorach klasztoru zachowały się ponadto trzy portrety monarsze: pary królewskiej, w technice olejnej na płótnie i owalnych barokowych ramach, oraz pastel z wizerunkiem Jana III, ten ostatni uznany w 1714 roku przez królewicza Jakuba za najwierniejsze przedstawienie ojca i przeznaczony wtedy do skopionowania. Autorem rysunku miał być nieznanymi brat zakonny, w 1715 roku przechowywany go z innymi ruchomościami w pokojach królewskich⁷⁹, po roku 1720 trafił w eksponowane miejsce w refektarzu⁸⁰. Wszystkie trzy portrety doczekały się latem 2020 roku odnowienia w stołecznych pracowniach konserwatorek: Anny Bogusz-Gazdy i Grażyny Macander-Majkowskiej (il. 7)⁸¹. W samym inwentarzu z 1720 roku kapucyni poprosili królewicza Konstantego o przekazanie do klasztoru przynależnego mu chińskiego „koszyka drugiego plecionego”, w którym przechowywali korporały. Najprawdopodobniej był identyczny z koszykiem odnotowanym w *Inwentarzu Generalnym* w Antykamierce Królowej pod numerem 187⁸².

Na mocy porozumienia zawartego w dniu 1 marca 1720 roku w Warszawie przez nieobecnych królewiczów Jakuba Ludwika i Konstantego Władysława⁸³, reprezentowanych przez plenipotentów, odpowiednio: łowczego wiskiego Szymona Olszyńskiego (przedstawiciel Jakuba) i chorążego warszawskiego Konstantego Franciszka Mokronowskiego

il. 6

Warszawa, klasztor kapucynów (ob. Zakroczym, Centrum Duchowości „Honoratianum”, Muzeum Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów), krucyfiks z willi królewskiej w Wilanowie, kość słoniowa, 2. poł. XVII w., Niderlandy Hiszpańskie lub Italia (?)

78 A. Bartczakowa, *Kościół kapucynów...*, s. 88. Por. „Honoratianum”, b. sygn., M. Rogowska, *Konserwacja i restauracja barokowej rzeźby Chrystusa Ukrzyżowanego z kości słoniowej ze zbiorów Muzeum Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów w Zakroczymiu*, t. 1–2, Warszawa 2008.

79 AGAD, AWR, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych...*, s. nlb.

80 A. Bartczakowa, *Kościół kapucynów...*, s. 29, 112, il. nlb. na s. 7, il. 50.

81 <https://kapucyni.warszawa.pl/konserwacja-portretow-krolewskich/>; <https://kapucyni.warszawa.pl/odbior-prac-konserwatorskich/> (dostęp: 20 III 2021).

82 BUW GR, sygn. 33-e, s. 39, 41. Por. A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny...*, s. 87; AGAD, AWR, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych...*, s. nlb.

83 A. Skrzypietz, *Królewscy synowie...*, s. 548, 550, 553.

il. 7

Warszawa, klasztor
kapucynów, refektarz, portret
Jana III Sobieskiego, pastel,
lata 80. XVII w., wyk. NN
brat zakonny – kapucyn (?)

(ze strony królewicza Konstantego)⁸⁴, w asyście zakonników z gwardianem ojcem Bonawenturą dokonano tego dnia następującego działu ruchomości. Wcześniej kapucyni odebrali należące do nich przedmioty, wynotowane w oddzielnej części inwentarza z 1696 roku.

Pierworodny syn królewski otrzymał 13 przedmiotów, w tym cenne obrazy: trzy alegoryczne kompozycje antwerpczyków Jana I (1626–1679) i Ferdinanda (1648–1696) van Kessela z lat 1664–1666 z cyklu *Cztery kontynenty* (*Afryka, Ameryka* i *Azja*, z brakującymi ośmioma scenami w ich bordiurach)⁸⁵, odnotowane w *Inwentarzu Generalnym* na s. 77–78 pod poz. 148 (pierwotnie zawieszono w Bibliotece) i kapucyńskim z 1698 roku na s. 49 i 53, bez numeru oraz w 1715 roku⁸⁶. Ponadto trzy martwe natury: dwa „obrazy z fruktami” i jeden z „butlą z winem”, które można zidentyfikować z opisanymi

ogólnikowo w analogiczny sposób przedstawieniami malarskimi z tychże inwentarzy (odpowiednio pozycje w *Generalnym*: s. 65, poz. 25/20,

84 BUW GR, sygn. 33-e, s. 39, 40, 43. Szymon Olszyński herbu Pniejnia był kolejno: łowczym wiskim, cześnikiem belzkim i podkomorzym wiskim. Konstanty Franciszek Mokronowski to ojciec sławnego wojskowego, dygnitarza epoki saskiej i stanisławowskiej oraz szwagra królewskiego – gen. Andrzeja Mokronowskiego. Odnośnie do obu tych osób zob. K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 7, Lipsk 1841, s. 99; *Mokronowski Andrzej*, w: PSB, t. 21, 1976, s. 585.

85 T. Mańkowski, *Malarstwo na dworze Jana III*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 12, 1950, nr 1, s. 261. Skomplikowane okoliczności zakupu tego cyklu do Wilanowa za pośrednictwem agenta dyplomatycznego i artystycznego króla w Hadze Antoine’a Moreau (zm. 1703) omówiła Anna Markiewicz: *eadem*, „Le peintre de Breda”. *Przyczynek do prac Ferdinanda van Kessela dla Jana III*, „Studia Wilanowskie”, t. 27, 2020, s. 13–33, il. 1–3. Szerzej na temat obrazów z tej serii zob. K. Ertz, Ch. Nitze-Ertz, *Jan van Kessel der Ältere 1626–1679, Jan van Kessel der Jüngere 1654–1708; Jan van Kessel der 'Andere' ca. 1620 – ca. 1661: kritische Kataloge der Gemälde*, Lingen 2012, s. 40–45, 153–191, poz. kat. 1–132; N. Groeneveld-Baadj, *Jan van Kessel I (1626–1679): Crafting a Natural History of Art in Early Modern Antwerp*, London 2016, s. 119–156.

86 A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny...*, s. 48–49, 52, il. 13; K. Kossarzecki, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz...*, s. 49, 53; ostatnio A. Markiewicz, „Le peintre de Breda”..., s. 21–22, przyp. 24, 25. W inwentarzu pt. *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych...* z 1715 r. obrazy były jeszcze w komplecie, wymontowane jednak z ram sceny z bordiury. Te 58 scen (z 64 w pierwotnym stanie, po 16 w bordiurze każdej ze scen) złożono w „Skrzyni Chyńskiej”, zapieczętowanej jesienią 1715 r. przez niejakiego Jana Hinżego. W skrzyni tej znalazło się również 36 książek z biblioteki wilanowskiej. Zob. AGAD, AWR, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych...*, s. nlb.

28/20, s. 66, poz. 38/50, s. 88, poz. 237/4, 238/4, s. 90, poz. 257/10, s. 91, poz. 267/10, poz. 271/6 oraz s. 63, poz. 3/100; i kapucyńskimi: z 1698 roku s. 48/52 i 49/53 bez numeru, i z 1715 roku bez numeru⁸⁷, na koniec dwa portrety: szlachcica polskiego (pochodzący z Marywilu) i księdza (bernardyna/kapucyna albo kanonika?), które można powiązać z figurującymi w *Inwentarzu Generalnym* przedstawieniami skatalogowanymi odpowiednio na stronach 84 i 92 pod numerami 201/13 i 286/20 oraz na s. 67 pod numerem 46/15 lub na s. 84 pod numerem 201/13, a w kapucyńskim z 1698 roku – tylko pierwszy, z kolei w tym z 1715 roku – ponownie oba, jednak bez numerów⁸⁸. Uwagę zwraca obecność w dziale Jakuba Ludwika zaledwie kilku mebli i luksusowych wyrobów użytkowych, wydzielonych wtórnie z kompletów – pojedynczego krzesła obitego aksamitem, stołka o wyplatany siedzisku (pierwszy opisano w roku 1696 jako poz. 419/2, drugiego brak, w roku 1698 i 1715 było u kapucynów aż pięć stołków orzechowych, wyplatanych „na sposób holenderski”⁸⁹ i trzech obiektów z garnituru chińskiego, który pierwotnie dekorował wilanowski Antygabinet Królowej (odpowiednio – w roku 1696 na s. 31, 38, 39, 58 pod poz. 187, 261, 471, w 1698 – na s. 48/52, i w 1715 – bez numeru)⁹⁰.

Konstantemu Władysławowi Sobieskiemu przypadły łącznie 22 różne dzieła sztuki i wyroby rzemiosła, z których aż 16 to obrazy. Młodszy brat otrzymał między innymi cztery koliste plafony o tematyce mitologicznej (Triumfy bogiń antycznych, w tym Wenus i Diany, w pochodach kupidynów), pochodzące z gabinetów (?) willi wilanowskiej, udekorowanych malarsko dopiero z inicjatywy królewicza Aleksandra po 1699 roku (odnotowane dopiero w *Connotacyi*... w 1715 roku, pięć lat później już nadgniłe z powodu wcześniejszego przeciekania dachu w pomieszczeniach piętra klasztoru kapucyńskiego)⁹¹, obrazy: *Zuzannę ze starcami*, scenę alegoryczną *Pięć zmysłów*⁹² oraz przedstawienia typu *genre*: dwóch chłopców z ostrygami, *Kozak/*

87 A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny*..., s. 121, 122, 144, 146, 147; AGAD, AWR, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych*..., s. nlb.

88 *Ibidem*, s. 39, 140, 148. Por. K. Kossarzecki, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz*..., s. 48/52; AGAD, AWR, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych*..., s. nlb.

89 A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny*..., s. 111; K. Kossarzecki, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz*..., s. 47–51, 50–55; AGAD, AWR, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych*..., s. nlb.

90 A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny*..., s. 87, 94, 95, 114; K. Kossarzecki, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz*..., s. 48/52; AGAD, AWR, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych*..., s. nlb.

91 Plafonów tych nie odnotowano w obu wcześniejszych inwentarzach. Prawdopodobnie trafiły tutaj w trakcie prac remontowych w Wilanowie w latach 1699–1704. Z braku podanej tematyki scen nie jest możliwa identyfikacja ich pierwotnego przeznaczenia.

92 Obu tych obrazów brak w inwentarzach *Generalnym* wilanowskim i obu kapucyńskich z 1698 i 1715 r. Trudno na obecnym etapie badań stwierdzić, skąd mogły pochodzić.

Kałmuk pojący psa, mniszki odprawiające zakonny pogrzeb i grzebieniarz (na desce). Tylko czwarty z nich figurował w *Inwentarzu Generalnym*⁹³, natomiast trzy ostatnie znalazły się w obu wcześniejszych spisach kapucyńskich⁹⁴. Z pozostałych dzieł wyróżniają się dwa portrety: starca i Kopernika (na drewnie, w 1720 roku w złym stanie zachowania, z rozszczepionymi deskami – oba odnotowane wcześniej w 1698 i 1715 roku)⁹⁵, oraz wymieniony tylko w spisie Łoskiego, Wierusza Kowalskiego i Duponta portret animalistyczny – psa leżącego na kobiercu, z małpką⁹⁶. Podobnie rzecz ma się z grupą martwych natur w typie holenderskim, wyobrażających zawieszono na haku martwe ptactwo lub kompozycję z owocami – wszystkie wymieniono dopiero w roku 1715, mogły zatem należeć do Aleksandra⁹⁷. Wśród mebli przekazanych Konstantemu znalazł się ponadto drugi analogiczny fotel obity aksamitem, stanowiący parę z poprzednio wymienionym stołem wyplatany, a także cztery kolejne elementy dawnego garnituru chińskiego w technice czarnej laki, z Gabinetu Chińskiego Króla lub Garderoby Króla w Wilanowie – para gablotek (z połamanymi nóżkami), stolik i mała skrzyneczka (bez kluczyka). Można je porównać z opisanymi w bardzo zbliżony sposób obiektami w *Inwentarzu Generalnym* – na s. 37, poz. 253, 254, s. 38, poz. 267 – oraz wśród rzeczy oddanych przez Stanisława Cieszkowskiego – na s. 59, poz. 476–478, w kapucyńskim z 1698 roku – pod numerem 14 wśród rzeczy przynależących do „pokoi królewskich” w klasztorze (skrzyneczka), oraz w tym z 1715 roku – bez numerów⁹⁸.

Podsumowując, można przyjąć, iż negocjacje – pomimo nierównomiernej reprezentacji w obu częściach najcenniejszych z punktu widzenia historii sztuki dzieł malarskich – wypadły w 1720 roku sprawiedliwie dla obu braci. Głównym kryterium oceny i podziału pamiątek po królewskich rodzicach były bowiem kwestie finansowe, ponieważ Sobiescy niezmiennie potrzebowali gotówki.

93 A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny...*, s. 144 (*Grzebieniarz* – poz. 235/10 na s. 88 spisu jako obraz z Galerii Dolnej lub Biblioteki, w skarbcu górnym willi).

94 K. Kossarzecki, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz...*, s. 49/53, 50/54; AGAD, AWR, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych...*, s. nlb.

95 A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny...*, s. 145 (pod nr 255/6 na s. 89 dokumentu – portret starca); K. Kossarzecki, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz...*, s. 48/52, 49/53; AGAD, AWR, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych...*, s. nlb.

96 AGAD, AWR, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych...*, s. nlb.

97 A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny...*, s. 119 (poz. 1/20 z Sieni Wielkiej willi wilanowskiej na s. 63 spisu), 120 (poz. 11/12 na s. 64, z Antykamery Królowej), 129 (poz. 101/60 na s. 73, z Gabinetu Holenderskiego), 144 (poz. 237/4 i 238/4 na s. 88, z Galerii Dolnej lub Biblioteki, przechowywane w skarbcu górnym); K. Kossarzecki, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz...*, s. 49/53; AGAD, AWR, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych...*, s. nlb.

98 K. Kossarzecki, *Nieznany włoskojęzyczny inwentarz...*, s. 50/55. Por. A. Kwiatkowska, *Inwentarz Generalny...*, s. 93; AGAD, AWR, dok. nieopracowany, *Connotacya Rzeczy roznych ruchomych...*, s. nlb.

Porównanie trzech inwentarzy – *Generalnego wilanowskiego* z końca 1696 roku i „kapucyńskiego” z 1698 oraz jesieni 1715 roku – z tym z 1 marca 1720 roku prowadzi do kilku ważnych ustaleń. Pomimo ogólnikowego sposobu opisywania części obrazów, mebli i wyrobów użytkowych, co utrudnia ich poprawną identyfikację, można potwierdzić obecność niektórych z nich we wszystkich czterech spisach. Czytelnika inwentarza z 1720 roku uderza przede wszystkim brak w nim jakichkolwiek precjozów, sreber i luksusowych wyrobów rzemieślniczych – u kapucynów pozostały tylko 24 obrazy (część, zapewne wskutek nieodpowiedniego przechowywania, znalazła się po 22 latach w złym stanie zachowania) i niewielka grupa mebli i drobniejszych sprzętów w typie chińskim i holenderskim, z których część była w dodatku uszkodzona lub zdekompletowana.

Wszystkie powyższe spostrzeżenia odsłaniają smutny obraz końca wielkiego panowania Jana III i kryzys całej rodziny wkrótce po jego śmierci. Niezaspokojone ambicje Marii Kazimiery i królewiczów sprawdziły na nich ustawiczne kłopoty finansowe, które zmusiły ich do stopniowego wyprzedania majątku rodu, poza głównymi dobrami ziemskimi na Rusi Koronnej, w Żółkwi. Mimo wysiłków politycznych i dyplomatycznych Jakuba Ludwika i Konstantego Władysława we Francji, Rzymie, Monachium i Rzeczypospolitej, w 1720 roku uległa rozproszeniu nawet ta najmniejsza ze stołecznych kolekcji *Sobiescianae*, a ich rezydencje sprzedane. Odtąd doczesne szczątki koronowanych rodziców i syna Jakuba – Jana młodszego – spoczywały w osamotnieniu aż do 1733 roku, kiedy doczekały się ponownych egzekwycji oraz zasłużonego uroczystego konduktu i oficjalnego pochówku na Wawelu rok później. Synowska troska ostatniego z żyjących wtedy spadkobierców o nadanie tym wydarzeniom odpowiedniej oprawy artystycznej była bodaj ostatnim akordem działalności fundacyjnej dzieci Jana III i Marii Kazimiery.

Liczące blisko 40 lat, nadgniłe tekstylne aparaty oratorium i pokoi królewskich Jakub Ludwik podarował kapucynom listem datowanym 2 czerwca 1733 roku w Żółkwi⁹⁹. Dla siebie zachował jednak nowe, ufundowane w tym roku w związku z sejmem konwokacyjnym i egzekwiami rodziców w kościele (wspólnie z Augustem II) przed ich oficjalnym pochówkiem w Krakowie. Za ich przekazanie z Warszawy do Żółkwi po 17 sierpnia 1734 roku miał odpowiadać dworzanin królewicza Kajetan Minaszewicz lub brat tegoż¹⁰⁰. Jeszcze przed majem 1732 roku Jakub wynajął opróżnione ze sprzętów „pokoje królewskie” na „rezydencję” sufraganowi płockiemu Ludwikowi Bartłomiejowi Załuskiemu, co z uwagi na klauzurę było bardzo uciążliwe dla całego

99 BUW GR, sygn. 35-b, k. 53r.

100 *Ibidem*, sygn. 35-a, k. 116r.

konwentu¹⁰¹, natomiast niedługo potem – w czerwcu tego roku – zakonnicy raportowali królewiczowi pilną potrzebę załatwienia dachu nad górnym oratorium, które zalewane deszczem, niszczało, butwiały też obicia, katafalk i baldachim nad trumnami rodziców i synka. Przed 8 lipca gwardian ojciec Franciszek sprowadził nieustalonego „sumiennego architekta”, który za 300 złp, rezygnując z własnego wynagrodzenia, zaoferował się wymienić uszkodzony dach i więźbę oraz zabezpieczyć zawilgocone na tym odcinku mury gmachu¹⁰². Jakub Ludwik ofiarował niezbędne środki finansowe (200 złp przez trzy lata) zakonnikom dopiero listem z 12 sierpnia 1735 roku, rezerwując sobie decyzję o ewentualnym przyszłym wynajmie tych pokoi¹⁰³.

101 *Ibidem*, k. 57r–57v.

102 *Ibidem*, k. 60r.

103 *Ibidem*.

ANEKSY¹

ANEKS I

1

*Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Dział Rękopisów, sygn. 76,
Korespondencja i papiery królewicza Aleksandra Sobieskiego, 1691–1699, k. 591r–592v*

Naiasniejszy Krolewiczu / Panie, a Panie moy Miłosciwy.

Rozkaz WKMcI Pana me' Młgo' w wylicze / niu 250. Au' JmPanu Wernerowi chę: / tnie bym do skutku przywiódł, ale Pan / Baybuza wziął z sobą te Pieniądze; / chyba ze WKMc' kazesz wziąć wię: / cey na zapłacenie pomienioney quoty. / Cukru posyła Pan Diverzi na trzy / [k. 591v] dni, musiałem Furmanka naiąć: bo / P. La Mulin wymówiel się z tey uczyn: / nosci, powiedziawszy ze cale koni / nie ma : bo ich porozsyłał. Dal: / szych Rozkazow WKMcI' ochotnie / wyglądam, jako /

Waszey Krolewskiej Mci' Pana Me' / Miłosciwego y Dobrodzieia

d. 8 Janua' 1698. / z Warszawy –
Naynizszy Sługa / JK Żeligowski mpp

*

2

*Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Dział Rękopisów, sygn. 76,
Korespondencja i papiery królewicza Aleksandra Sobieskiego, 1691–1699, k. 593r–596r*

Naiasniejszy Mci Krolewiczu / Panie moy Miłosciwy y Dobrodzieiu

Po wyjezdzie W.K. Mci' Pana me' Młwego' / z Warszawy, iezdziełem do Willanowa / z JP. Chorabiowskim, gdzie Inventarz / Poddanych, roboczny, bydeł, koni, Dro:/ bow y sztykch sprzetow po Folwar:/ kach należyty spisaliśmy, był tamze / Krol IMsc' u Holendra na ten czas, y / [k. 593v] Seymowe Expeditie popodpisywał po. / tym po obiedzie nazad Saneczkami / po błocie wrocieł się. Antoniego / Sztukatora nie zastałem iuz w Willa: / nowie, iuz się był puścił w drogę do / Xcia' Im'Brandeburskiego go wro: / cieł nazad y upewnieł, ze będzie / miał robotę u WKMcI' w Willanowie. / Powiedział mi tak ze iesli się do tego / będzie interesował ImP' Rezydent We: / necki, tedy porzucza wszystko: bo on / się na tym nie zna : dam się na wszy: / tkich architektow censurę, y abresy / moie; ale z JmP' Rezydent cale / [k. 594r] Sprawy mieć nie chęc: w czym się go / ukrzywdzieł, kiedy koło kościoła na / nowym mieyscie u PP. Benedyktynek / robiel. Za czym racz W.K.Ms' cathe: / gorice declarowac, czy sposobic ma: / terialia do tey roboty, iako to cegłę / wapno, drzewo na balki, krokwy, bla: / chę zelazną na pokrycie et alia. O / Kamien na gzymysy, odrzwi, do okien, / ocapow, y na osoby w Szydłowcu / z kamieniarzem Contract uczyniłbym / według Contractu który miał za JP. Naiasn' Króla Imsci. Młyn na Wisle / kupiłem nowy: bo zadnego młyna / [k. 594v] nie było. Konny zas dla mielenia sło: / dow dokonczyc kazałem. A Wiatrak / na gorze pod Wolicą chciałem stawic, / iako była wola J.P.Krola Imsci', ale to / drzewo, kilka lat bez przykrycia leżąc[e] / pognieło, y chyba o nowe starac się / będę. Łąki

1 Teksty aneksów publikowane są jedynie przy wersji polskiej artykułu.

Czeraniakowskie y inne / Im Pan Marszałek W Koronny dla koni / niemieckiego Woyska zaarendował, y / ia podobno wcześniej toz uczynię: bo / po tym darmoby pasli.

P. Włódkowi Podstarosciemu Willanow: / skiemu przeszłemu, nie mogły się te złotych / [k. 595r] złotych szescsett kilkadziesiąt con: / donowac: bo do skarbu Naiasn' Kro: / lowy Iey Msci' należą, y wyszła na nie / dawno assignatia. Supplikuie Wa' / K. Mci' żeby mogli do czasu w Willa: / nowie we Dworku P. Laforego po: / mieszkać.

Im' Pan Referendarz Koronny powiedział / ze iuz się miał ruszyć z Olawy do Lu: / blina Krolewicz Imc' JPan Krogulecki / dziś ztąd wyiachał do Ciemiernik / dla sporządzenia necessarium' na przyzid / WKMc' Pana me' Mł'. Koni z Mar: / kuszewa dopiero na południe spodzie: / wamy się. / [k. 595v] y dziś zaraz ruszą się wozy, choć do / Willanowa na noc.

JPana Chorabiowskiego Wielkiego Go: / spodarza ile wiadomego najmniey: / szego kawalka w dobrach Złocze: / wskich W.K.Mci', zyczyłbym szyć: / rze WKMc' osadzić za administra: / tora: który chce WKMc' intratę / należycie wywieść a iaką wywiedzie taką punctualni quotannis asse: / curie się wnosic do Skarbu W.Kmci' / bez wszelkich kłotni. Także Pisa: / rza Prowentowego, iezeli nie masz, nie / [k. 596r] nie może być lepszy iak P. Rudzinski, który / protunc w Ciemiernikach zostaje: / ale / to wszystko liberrimo arbitrio WKMc' / sub est, ia tylko z zyczliwosci moiey na: mieniam: / bo wiem ludzi, żeby umieli / dobrze służyć W.K.Mci' y Intraty spo: / sobic, na czym życie swoje trawieli, y / J.P.Krol Jms' był zawsze ex operibus / illorum kontent: / a takich tam teraz / trzeba. Sciskam przytym / za nogi WKMs' Pana me' Młwego / iako dożywotnie

Waszey Krolewskiej Mci' Pana mego / Miłosciwego y Dobrodzieia /

d. 19. Marty 1699

z Warszawy.

Naynizszy Podnozek / y Sługa / JK Żeligowski mpp

*

3

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Dział Rękopisów, sygn. 76,

Korespondencja i papiery królewicza Aleksandra Sobieskiego, 1691–1699, k. 597r–600v

Naiasnieszy Mci' Krolewiczu / Panie moy Miłosciwy y Dobrodzieiu

Homagium powinności moiey naynizszą czoło" / bitnią pod nogi Panskie składam WKMc' / Panu memu Miłosciwemu; Donoszę przy: / tym zem iuz P. Antoniego Stukatora wzglę: / dem continuowania Fabryki Willano: / wskiey utwierdził: / który ze mną cho: / dzieł y po Pałacu wszędzie uwazaiąc / [k. 597v] gdzie co naprawy y zabiezenia ruinie po: / trzebuie: / primario tedy baszty dokonczyć / trzeba y pobic blachą, którą odebrał Jm Pan / Rezydent Wenecki P. Bruzer, P. Dyniewicz / tak z Willanowa, iako y od Ludwika z Zam: / ku (o czym wie Pan Cieszkowski) : / bo iezeli / zawczasu te baszty nie będą skończone; to / [k. 598r] pewnie Gabinetty pod temi Basztami będące po: / ruinuią się gdyz cieczy wskros. Nad Salą takze / cieczy wskroś: / al. Temu zabiezec łatwiey może, / bo iako Antoni zwazył, Ryna miedzianna / która iest w murze, musiała się albo zatkac / albo zepsowac; chce icy tedy dobyć y co trzeba / naprawić; tylko blach trzeba, o ktocie pisałem / do Im Pana Rezydenta: / ale mi na to odpisał, ze / się P. Antoni na tym nie zna: / był tedy Sam / w Willanowie z Panem Locim y Xdzem' Wottą / oglądali imminentem ruinam: / ale iak zabie: / zyc temu co uradzili, nie wiem. Interim / przez Suffit cieczy, y iuz prawie zgnieł, Stu: /

katoria odmaka y odpada. Balustrada / także na Galeriej od Ogrodu dużo się pochy: / liła, y trzeba ją przestawic. Statuy w Ogrodzie / [k. 598v] tylko klinikami podbite, które iuz pognieły: / za czym y te trzeba na gibs osadzić : bo iuz / iedną alabastrową wiatr zrzucił, y rękę złamała. Ołowiane także statuy dużo się nadchy / liły y tym trzeba pomocy, y należytego usta: / wienia; bo się pewnie spadszy połamią. Czemu / trzeba primario zabiezec. Po Wapno do Kra: / kowa pisalem : Cegle w Warszawie zamowielem / tylko decisiey WKMc' trzeba, iak daley postę: / powac : bo ieszcze nie wiem doskonaley Intentyey / czy WKMc' Pan moy Młwuy' zechcesz ogółem / z nim dokończenie tey Fabryki postanowić, / czyli certum quantum ordynować, aby powoli / kończono. Jeśli ogółem to chce P. Antoni / żeby mu co rok dano fl. 18000 to we trzy lata / [k. 599r] ze wszystkim chce dokonczyć według Abressu / y będzie to kosztowało fl 54 m[illa] ad consumma: / tionem operis. Jeżeli zas WKMc' ciężko / Skarbowi nie czyniąc razem, zechcesz, aby / Materia WKMc' była, y płaca Rzemiesni: / kom; to uprasza WKMc' Pana me' Miło: / sciwego, aby za dozor y swoię robotę miał / tę Pensią roczną, którą za S.P. Krola KMci' / Pa' Me' Młwego' bierał, złotych dwa tysiąca. / Krol JMci' iak był w Willanowie, chodził w pę: / dzie y widział ten abrys, który Antoni / WKMc' według Intentyey S.P. Krola JMci' / delineaował, barzo mu się podobał, pytał / się iezeli będziesz WKMc' kończył to opus, / powiedział Antoni, ze będzie, y iuz mam / [k. 599v] Ordynans Panski na to : trochę zadziwił się / a potym znou kazał sobie Abrys pokazać / y explikowac, wszystko mu się podobało, / tylko względem Perspektywy, odmienienia / ulic w Ogrodzie nie zyczył : bo się drzewa / tak dobre przesadzaiąc popsuią. P Antoni / rzekł na to, ze wolno WKMc' będzie we: / dług upodobania swego z tym uczynic, / y o Groblą mowiel żeby lepiej w puł tamy / mur dać; ale potym nic : ia kazałem pale / gotowac y iuz mam Grabarzew, kaze po / Prusku ubiiać dziury y podnieść Grobli / bo się w kilku mieyscach zakłękła. O czym / więcey ustnie przy obłapieniu nog Panskich / WKMc' powiem. /

[k. 600r] Strony koni w Warszawie pozostałych trzeba / Wa.K.Mci' decisiey : P. Ptyzan powiada / ze WKMc' rozkazałes y Cugowym y iego, / y Podiezdkom gly obrok dawac y nie chce / z Sieczką mięszac, przez co wielka szkoda, / kiedy teraz Owies po talaru bitym, y ledwie / go dostanie. Za czym racz WKMc' roz: / kazac komu zeby go listownie napomniał, / dosyc ze Rumaki goły iedzą, y iemu dosyc / by iednego trzymać konia, ile na taką / drożynę. Prowiduię ich dotąd z retent Willa: / nowskich, na dalszy czas trzeba Ordynansu / W.K.Mci', zkad ich prowidować : bo tylko / do Wielkiej nocy wystarczy. W Willanowie / na siew owies, jeczmiem, groch y inne na: / [k. 600v] siona kupować tak drogo teraz muszę: bę: / dę się iednak starał, abym się według obli: / gu uisciel WK. Mci' Pu' Me Młwemu' : / Włochowi niejakiemu Kollatyniemu zaarrendo: / wałem Karczmy za fl. 2500 chce y krowy / Holenderskie trzymać, y to dawac, co Holen: / der od nich do Prowentow : bo Holender / Supplikuie WKMc' o manu missią: teraz / chory na kolki y gorączkę tenze Holender, / y nie chce oddac fl. 250. co winien od krow, / powiedaiąc ze ni mam zkad, ze Salarium / nie brałem po śmierci S.P.Krola Jmci' W czym / wszystkim, zeby WKMc' przez JM' Pana Staro: / stę Lelowskiego, albo iako wola będzie WKMc' / cathoryczną dac raczył Declaratią nizu: / sienko supplikuie iako /

Waszey Krolewskiej Mci' Pana mego / Miłosciwego y Dobrodzieia Naynizszy Podnozek y Sługa / JK Zeligowski

d. 14. Aprilis 1699 / z Lesznowoli.

*

Naiasniejszy Mci' Krolewiczu / Panie moy Miłosciwy y Dobrodzieiu

Ostrygi wczorayszego dnia stanęły w no: / cy, dziś ich o szostey z rana wypra: / wuię do W.K. Mci' Pana mego Młwe, / go świętach zaraz bieęę do Warsza: / wy, abym Lace y inne do gonitwy / [k. 601v] necessaria wyprawieł iak nayprędey do / Jaworowa, zapłaciwszy co od nich nale: / zy według przysłanego Regestru. Konie / W.K.Mci' nie mogą się mieć nigdy le: / piey w obrok, iak się maią: bo goły owies / iedzą, y piękny, com do siewu kupieł był / siano ze przymusiste było, skoro mi Pty: / zan powiedział o tym, zaraz inszego pię: / knego, szukałem y posłałem, y dotychczas / go iedzą. Cudowny to iakisis koniuszy: / kiedy y pod konce targaney słomy nie: / chce, tylko prostą, a kopę po fl. 40m płacic / [k. 602r] trzeba. Do Willanowa tak blisko cugo: / wych koni ruszyc nie chce po siano; kto:/ re na mieyscu stojąc kaleceią, y kilka / ich chramie : a mogłby się od Niemcow / nauczyć, iak oni co drugi dzien, swoje / koniec przeiezdzią. Sukna dla Se: / menow zapiszę, y kuny: tylko spezę na / to racz W.K. Mc' wcześniej ordynowac; / ale kuny miały być z Kałuszy, o czym / pisałem do Zyda co był tam pisarzem Pro: / wentowym, y miał wystawić co potrzeba: / gdyż tam daleko tansze : wie o tym Pan Cie: / szkowski / [k. 602v] y Rothmistrz Semenski. Kolaska Berlin: / ska wiem ze gotowa, ale in immensum / crevit expensa na nie : bo Jm Pan Werner / mowieł ze mną, ze około pięciu sett Tala: / row kosztowac będzie, a teraz zas pisze / JPan Gratta ze 11. m[illa] tyńfów, co mi w gło: / wę wlesc nie moze, y musi być myłka ia: / ka : Pisałem żeby ią na Poznań przysłano / do Warszawy, y Registr expensy, aby / Kota w worze nie płacic, to y na to pie: / niędzy trzeba, y kupcom w Warszawie y Rze / miesnikom kilka tysięcy trzeba zapłacić. Gdy / [k. 603r] Gdy Krol IMc' kazał oddac pętko te / Pieniądze za szkody poczynione: albo / po Szczęśliwie skończonym działac, ze / W.K.Mc Pan moy Młwy' raczysz Prae: / tensią swoię do Szotlanciku komu spu:/ seic : bo się młyn wali, y trzeba kilku / tysięcy dobrej monety na restauratią. / Jm Pan Sardy supplikuie Waszy' Krole: / wskim Mskom' o Quit z summy od ImX. / Biskupa Kuiawskiego : z reszty po: / syłam rachunek iego dla informatyey / WKMci', y Quit gotowy: y assignatią / [k. 603v] aby mi residuum wydał, będzie na ty: / dzień dla koni na owies : bo co tydzień / trzysta kilkadziesiąt złotych wycho: / dzi na staynią krom siana y słomy. / Psow sześciu zostawiono, co z Prus Pan / Włodek przywoził, w Willanowie, co / tydzień dwa korce na osypkę onym / owsa, który teraz po taleru bitym, a / psy cale ładaco, y chudy pacholek takich / legartow nie chowałby; zaczym co W.K./ Mc' kazesz z niemi czenic.

[k. 604r] Około parkanow w ogrodzie wilanowskim / czynię staranie : bo się iedne poobalały / drugie wał : kazałem bale y łaty trzec, / y insze potrzeby sposobić : aby wcze: / snie stanęły. W Mariaemoncie / także ogrod reperowac się będzie za: / raz po Świętach; y na Młynice Drzewa / przysposobię : bo się wali. Wszystko / zas to aby iak naymniejszym kosztem / sporządzono było, przykładem przemy: / sły y starania. /

[k. 604v] Kochanowicz do tych czas Regestrow y / documentow nie przysłał. Więcey pro: / tunc nie maiąc do oznaymienia Wa' / K.Mci' Panskie całuię nogi iako / Wa K. Mci Pana me' Miłosciwego / y Dobrodzieia

d. 20. Aprilis 1699 / z Zawad.

Naynizszy Podnozek / y Sługa / JK Żeligowski mpp

Zakroczym, Centrum Duchowości „Honoratianum”, Archiwum Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów, sygn. 30, d. sygn. 4.1.10a, Listy do prowincjalów i gwardianów oo. Kapucynów w Polsce, 1677–1808, s. 39–44

[s. 39] Regestru' reru' Serenissimor' Principi' Poloniae quae recipien' in / Con; PP. Capucinis Varsaviensib' quoru' Magnifici' Dn' Vex/ Varsaviensis ex Comissis Serenissimi Senioris Prin' / cipis fecit divisionem in duoa sortes et Magnific' Nu' / Venator Viski servato' usu' divisionis ... / equilibriu' per Magfic' Vexilliferu' factu' circa arbitrium Per / sonar' ad recognitionem harum reru' Varsaviae D. 1. Marty A. 1720.

Divisio quo' ad 1ma' manu'

Listas magnas quatuor in quo' medio continent' imagines 4tym / partium mundi sd' Europae pars deest. ex parte autem cujusli/ bet listae. Sexdecim aliae listulae quo' ad imagines in aera, sd' et harum desunt octo.

Vas Chinnica arte elaboratu' una' cu' cooperculo rotundum

Corbicula alter textus de quo' rogarunt PP. Capuni', permissus est eis pro Corporalib'

Detium ligneum Chinnicam.

Imagines duae representantes fructa tertia butelia cu' oino

Effigies duae una representans Polanu' altera sacerdotem

Sedile unum textum et sella altera de holloserico

Hoc totum accipit Serenissim' Princeps Constantinus

Divisio quo' ad 2ndam manum

Suffitus quoatuor rotundi aliquiditer putrefacti

Imago una magna in quo Susanna balneans, altera in qua quinq' sensus, tertia in qua pueri duo, et quarta in qua Kozak / cani dat ad bibendum.

Item Imago uniq' ulnae in qua Moniales sepulturam agunt.

Item Imago senis personae, item aviculae pendentis, item cum / fructibus. Item Effigies Koper-nicy in arbore exdivisa /

Item Canis in tapeta senex putrefacto.

Item Asser in quo pectenariu' e' depictum

Item acivulae mactatae.

Item par de Cabetis confractis et sine pedib'

Item mensula parva nigre' linita.

Item arcula parva vine claviculae eque' nigra

Sella antiqua holloserico obducta.

Item sellula parva texta.

Konstanty Franc Mokronoski Ctt ZS GWars'. /

Szymon Olszynski Ctt.N.Cmis. /

Fr. Bonaventura / Capucinus mpp

[s. 40] A' 1720 L: P / Nrus Pmus' / Divisio Rerum Regiar' / 1. Marty.

[s. 41] Registr Rzeczy Naiasniejszych Krolewiczow Ich Msciow' / Polskich które się odbierają od Ich Msciow' Oycow Kapu / cinow Warszawskich a tych Wielmozny JmPan / Krolewicza Jmsci Starszego uczynił Podział na dwie / ręki. A Jm' Pan Łowczy Wiski servato usu divi: / is nis obietat. Widząc equilibrium przez Jm' Pana Chorążego uczynione circa arbitrium osob do recogni/ tiey tazy tych w Warszawie die 1ma Marty Ano' 1720

Dział na iedne rękę

Ram wielkich cztery w których we szrodku obrazy quatuor / partium mundi ale Europy brakuie, po bokach zas w kazdey / Ramie po szesnaście ramek do obrazkow na miedzi, ale y tych brakuie ośm.

Naczynie Chinskiej roboty z przykrywadłem okrągłe.

Koszyk drugi pleciony o którego prosili Ich Mosc' Oycowie / Kapucini, zostawił się na mieyscu na korporaly.

Miednica drewniana Chinska.

Obrazow dwa reprezentujące frukta Trzeci butele z winem

Portretow dwa ieden po polsku drugi Xiędza także stołek pleciony / ieden y krzesło axamitne iedno.

To się dostaie królewiczowi Imsci' Konstantemu

Na drugą rękę Dział.

Suffity cztery okrągłe nadgniłe.

Obraz ieden wielki na którym Zuzanna kąpiąca się, a drugi / iest co na nim quinquensensus, a trzeci co chłopcow dwa, a / czwarty co kozak poi psa.

Item Obraz łokciowy co Mniszki pogrzeb sprawuią.

Obraz Starey Osoby, Item ptak wiszący. Item fruktowy.

Portret Kopernika na drzewie rosszczepany.

Item pies na kobiercu stary nadbutwiały.

Item deska grzebieniarz na niey malowany.

[s. 42] Item ptaki zabite.

Item para Gablotek połamanych przez nog.

Item stolik mały czarno pokaszczany.

Item skrzyneczka malenka takaz bez kluczyka.

Krzesło stare axamitne.

Item krzeselko małe plecione.

Konstanty Franc' Mokronoski Ctt ZS GWars.

Szymon Olszynski CttNCmis. Fr Bonavantura / Capucinus

[s. 44] Divisio reru' in 2. Partes Regis Joan. / nis III. Quae apud Capucin' Vars' errant/ 1720

Additamentum.

1720.

1. Marty.

Nrus' 18

Litterae A: a: / 229.

Źródła

- Warszawa, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet Rękopisów, sygn. 76, Korespondencja i papiery królewicza Aleksandra Sobieskiego, 1691–1699.
- Warszawa, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet Rękopisów, sygn. 33-e, Akta i papiery dotyczące konwentu kapucynów w Warszawie w XVII i XVIII w., 1701–1791.
- Zakroczym, Centrum Duchowości „Honoratianum”, Archiwum Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów, sygn. APW 3-VI-9, Archiwum stare, 1707, fotokopia.

Opracowania

- Bartczakowa A., *Kościół kapucynów*, Warszawa 1982.
- Fijałkowski W., *Królewski Wilanów*, Warszawa 1997.
- Hentschel W., *Die sächsische Bauwesen des 18. Jahrhunderts in Polen*, t. 1–2, Berlin 1967.
- Kossarzecki K., *Nieznaný włoskojęzyczny inwentarz z 1696 roku na tle sporów majątkowych pomiędzy Sobieskimi po śmierci Jana III*, w: *idem, Źródła do dziejów Sobieskich z Archiwum w Mińsku i zbiorów francuskich*, Warszawa 2012 (*Ad Villam Novam*. Materiały do dziejów rezydencji, t. 7), s. 10–55.
- Kwiatkowska A., *Inwentarz Generalny 1696 z opracowaniem*, Warszawa 2012 (*Ad Villam Novam*. Materiały do dziejów rezydencji, t. 6).
- Skrzypietz A., *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*, Katowice 2011.
- Skrzypietz A., *Wilanowskie „gospodarstwo” królewicza Aleksandra*, „*Studia Wilanowskie*”, t. 21, 2014, s. 55–72.
- Starzyński J., *Wilanów. Dzieje budowy palacu za Jana III*, Warszawa 1976.

SPIS ILUSTRACJI

- s. 102 Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rękopisów, sygn. 76, Korespondencja i papiery królewicza Aleksandra Sobieskiego, 1691–1699, k. 593v–594r, fragment listu Jana Kazimierza Żeligowskiego do królewicza, 19 III 1699 z Warszawy; fot. Michał Wardzyński, 2020
- s. 113 Wilanów, widok elewacji frontowej willi królewskiej wg projektu przebudowy prowadzonej w latach 1699–1704 pod kierunkiem Antonia Pertiego (?), przerys (?) Johanna Christopha von Naumanna, przed 1707; za: W. Hentschel, *Die sächsische Bauwesen des 18. Jahrhunderts in Polen*, t. 2, Berlin 1967, il. 256
- s. 116 Zakroczym, Centrum Duchowości „Honoratianum”, Archiwum Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów, sygn. APW 3-VI-9, Archiwum stare, maj 1707, fotokopia, rysunek pomiarowy założenia klasztornej kapucynów w Warszawie, rys. br. Bernardo da Subiaco OFMCap.; repr. Michał Wardzyński, 2020
- s. 119 Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rękopisów, sygn. 33-e, Akta i papiery dotyczące konwentu kapucynów w Warszawie w XVII i XVIII w., 1701–1791, s. 39, włoskojęzyczny akt działu ruchomości Sobieskich w stołecznym klasztorze kapucynów na części dla królewiczów: Jakuba Ludwika i Konstantego Władysława Sobieskich, 1 III 1720; fot. Michał Wardzyński, 2020
- s. 120 Warszawa, kościół kapucynów, kompozycja Zwiastowania NMP, *scagliola*, 2. poł. XVII w. (?), Włochy; fot. Michał Wardzyński, 2020
- s. 121 Warszawa, klasztor kapucynów (ob. Zakroczym, Centrum Duchowości „Honoratianum”, Muzeum Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów), krucyfiks z willi królewskiej w Wilanowie, kość słoniowa, 2. poł. XVII w., Niderlandy Hiszpańskie lub Italia (?); fot. Michał Wardzyński, 2019
- s. 122 Warszawa, klasztor kapucynów, refektarz, portret Jana III Sobieskiego, pastel, lata 80. XVII w., wyk. NN brat zakonny – kapucyn (?); fot. Roman Stasiuk, domena publiczna: <https://kapucyni.warszawa.pl/konserwacja-portretow-krolewskich/> (dostęp: 20 III 2021)

MICHAŁ WARDZYŃSKI

dr hab., adiunkt w Zakładzie Sztuki i Kultury Dawnej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, badacz rzeźby, małej architektury i kultury artystycznej XVII–XVIII w. w dawnej Rzeczypospolitej. Specjalizuje się w geografii artystycznej Europy Środkowej i Wschodniej, recepcji rzeźby i małej architektury z obu części historycznych Niderlandów w regionie Morza Bałtyckiego i państw monarchii habsburskiej, ponadto interesuje się rolą w procesie twórczym i znaczeniem semantycznym materiału, zwłaszcza skał dekoracyjnych, oraz badaniami ośrodków wydobywczo-kamieniarskich i rzeźbiarskich w Koronie i za granicą. Od 2017 r. jest koordynatorem naukowym programu Mazowiecka Akademia Dziedzictwa w Mazowieckim Instytucie Kultury w Warszawie, gdzie przygotowuje publikacje, konferencje i warsztaty poświęcone kulturze artystycznej regionu. Autor trzech książek i blisko 100 artykułów i opracowań naukowych.

Kontakt: mmwardzynski@gmail.com

Opracowanie wykonano dzięki dofinansowaniu IHS UW.